Inv. A. 43.485
25721
25721
238785
29543

ROTACISMUL

LA

MOȚI ȘI ISTRIENI

DE

TEOFIL FRÂNCU

ȘI

GHEORGHE CANDREA

Invĕțător în Câmpenĭ, Transilvania.

FUNDAȚIA REGELE CAROL I

BUCURESCI

TIPO-LITOGRAFIA DOR. P. CUCU

1886.

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ BUCUREȘTI
COTA 25721 VARIA
1942
CONTROL 1953
RC 293/06
1961
L 601/16
B. C. U. "Carol I" - Bucuresti
C201606369
Bibliot... "Carol I" Bucuresti
Cota... 25 72 varia
B 435 231

ROTACISMUL

LA

MOȚI ȘI ISTRIENI

I

INTRODUCERE

Acum un an citind instructiva dare de seamă a d-luĭ Al. Xenopol, profesor de *Istoria Românilor* la universitatea din Iași, asupră „*Codicelui Voronețan*“ în care d-sa amintea și „*Texturile Măhăcene,*“ numaĭ de cât mĭ-am format ferma convingere că graiul Moților e aproape același ca și al Istrienilor, în ceea-ce privesce *rotacismul,* saŭ prefacerea luĭ *n* între douĕ vocale în *r.*

Pentru a mĕ întări şi maĭ mult în această a mea convingere mi-am procurat în urmă distinsa lucrare „Cuvente din Bĕtrânĭ“ a savantuluĭ şi autorisatuluĭ nostru filolog şi istoric, d. Hasdĕu, şi la pag. 12 în „Texturile Măhăcene“ am citit următoarele rênduriĭ carĭ mi s'aŭ tipărit adânc în inimă şi carĭ m'aŭ făcut ca să întreprind aceasta a mea neînsemnată lucrare.

Iată ce ḑice d. Hasdĕu :

„Eĭ bine, în „Texturile Măhăcene“ aleluĭ popa Grigorie dintre 1580—1619 transiţiunea luĭ *n* între douĕ vocale în *r* este întocmaĭ ca la Istriano-Românĭ; de esemplu :

luna = istr. lura
bine = istr. bire
unul = istr. urul
cine = istr. cire
oameniĭ = istr. omiri.

„Rĕposatul Ion Maiorescu, în importanta sa escursiune la Istriano-Românĭ observa : „deasa schimbare a luĭ *n*

în *r* ca Moții în Ardeal, ca Moldovenii etc., iar într'un alt loc: „Mutarea, luĭ *n* în *r* nu era pentru mine nimic noŭ sciind marea aplecare a bravilor noștri Mocanĭ saŭ Moțĭ de a usa a-ceastă permutare care e usată și în Moldova *de și nu așa de des.*

„Măhăcenii dară din secolul XVI eraŭ niște „Moți“ saŭ „Mocani“ în toată puterea cuvêntuluĭ. Cum însă de nu maĭ vorbesc eĭ astădĭ tot așa?

„Ceva maĭ mult. Maiorescu esagerase de tot „aplicarea bravilor noștri Mocanĭ saŭ Moțĭ de a muta pe *n* în *r*. Nicăirĭ în Transilvania de și se dice pe alocurĭ în munțĭ *iremă* saŭ *dumirecă,* totu-și ceva ca *lură* nu se maĭ pomenește și cu atât maĭ puțin veți afla unde-va o propositiune întreagă ca cea din „Legenda luĭ Avram“ a luĭ popa Grigorie: „*ce-'ți va pore iraînte marâncă* = ce-ți va pune înainte manâncă.“

Din această espunere a d-luĭ Hasdĕŭ am încheiat că d-sa să îndoește de a-

devĕrul afirmat de reposatul Ion Maiorescu și că Măhăceniĭ, la așeḑarea lor în acel sat aŭ adus cu eĭ de aiurea acea particularitate.... de unde ?.... Nu se știe!.... Probabil din Istria ?

Ca unul care sunt din munțiĭ apuseni și care în copilăriea mea auḑiam pe toată ḑiua acest rotacism în graiul poporuluĭ muntean, am creḑut a face un serviciŭ Românilor, daca împreună cu alțĭ amicĭ din munțĭ vom aduna pe cât puterile ne vor permite acele particularităților, carĭ vor putea contribui foarte mult la lămurirea acesteĭ cestiunĭ de o mare însemnătate pentru literatura și istoria noastră.

Insufleț̦it de această ideiă, m'am adresat anul trecut amiculuĭ și compatriotuluĭ meŭ Gerasim Candrea, advocat în Câmpenĭ, Capitala Moț̦ilor, și l'am rugat că, pe cât ne iartă slabele noastre mijloace, să adunăm la fața loculuĭ din gura poporuluĭ cuvintele în care *n* se strămută în *r* și să înfățișăm ca

model unele particularităţi carĭ se ivesc în graiul Moţilor.

Maĭ pe urmă, să adunăm şi numirile româneştĭ ale munţilor, dealurilor, văilor, păraelor şi minelor; numirĭ carĭ s'aŭ schimonosit şi se maĭ schimonosesc încă şi astăḑĭ de către aceĭ învĕţaţĭ străinĭ de seamă d-luĭ Hunfalvy, care fac *Toponimiă* şi *Charte topografice* cu privire la ţinuturile româneştĭ fără să cunoască cătuşĭ de puţin limba română.

După maĭ multe scrisorĭ urmate între mine şi d. Candrea şi adeşea întârḑiate din pricina postelor ungare, carĭ aŭ obiceiŭ să le desfacă şi să le censureze, d-sa mi-a împlinit rugarea şi mi-a trimis materialul adunat însoţit de următoarea scrisoare :

Câmpenĭ, 9 (22) Septembre, 1886.

Mult iubite amice!

Abia numaĭ acum îmĭ pot împlinĭ promisiunea dată cu privire la adunarea cuvintelor în carĭ *n* se strămută în *r*.

Dar nicĭ acest lucru nu l'am împlinit eŭ, ci vĕrul meŭ Ghiță Candrea. Tot materialul este adunat în fața loculuĭ și ți-l presentez ca un material brut. Cred că veți avea cine sĕ-l prelucreze.

Ca să cunoscĭ maĭ de aproape pe vĕrul meŭ, apoĭ dênsul e gimnasist-maturisant (bacalaureat) și absolvent al facultățiĭ de teologiă. De present se ocupă cu *dăscălia*, abia poate trăi. Veḑĭ bine salariul luĭ e numaĭ de 300 fiorinĭ pe an (*adecă cam 50 leĭ pe lună.*)

E un băiat foarte modest și diligent, ar dori să studieze literile, dar neavênd mijloace nu poate.

Al tĕŭ iubit frate și amic,

Gerasim Candrea.

Cu mare bucurie am primit materialul adunat de destoinicul învĕțător rural Gheorghe Candrea, din care cu admirațiune am constatat că d-sa nepregetând a-și consacra *causeĭ române* timpul și munca, *fără nicĭ o remune-*

raţiune, a compus un *vocabular* din mai multe cuvinte în carî *n* se schimbă în *r* în graiul muntenilor.

Comparând acum cuvintele citate pe pagina 12 în „Textele Măhăcene“ cu cuvintele analoage coprinse în „Vocabularul“ sus numit, m'am convins că în aceleaşi cuvinte e acelaş rotacism la Moţî ca şi la Istriano-Românî; de esemplu:

luna = istr. lura = moţî lura
bine = istr. bire = moţî bire
cine = istr. cire = moţî cire
ómeni = istr. omiri = moţî oameri

E evident dar că *lura* se pomeneşte şi la Moţî şi daca vom mai adăoga că eî asemenea esprimă ca şi Istrianiî cuvintele: *pure* în loc de pune, *irainte* în loc de înainte, şi *mărâncă* în loc de mănâncă, atuncî „propoşiţiunea întreagă din „Legenda luî Avram“ a luî popa Grigorie „*ce-ţî va pure irainte mărâncă*“ o putem afla şi astăḑî în graiul muntenilor din Ardeal.

Măhaciul, după cum se poate vedea

și din *Charta geografică a statului major imperial din Viena*, se află de la Aiud în sus pe mâna stângă, în direcțiunea munților apuseni, spre Bedeleu, Trăscău, Buru etc, ast-fel că el cu drept cuvênt aparține regiuneĭ acelor munți.

Prin urmare, saŭ că în vremea luĭ popa Grigorie locuitoriĭ aceluĭ sat vorbeaŭ și eĭ ca și vecinii lor munteni; orĭ popa Grigorie fiind poate de felul luĭ Moț a păstrat în toată puterea cuvêntuluĭ rotacismul din graiul Moților și a scris cum a vorbit ?

Munții apuseni sunt foarte întinși și sunt locuiți aproape numaĭ de Români.

Impărțirea administrativă a Transilvanieĭ însă a fost în toate timpurile ast-fel făcută, în cât *elementul de altă limbă*, aflător în minoritate în acea țară, să poată stăpâni elementul român, care se găsește într'o majoritate precumpănitoare.

Cu chipul acesta marea parte din

locuitorii Măhaciului, Ormenișului, Dumbrăului, Highișului până la 1850 saŭ 1851 eraŭ grăniceri-călărași, slujind în regimentul numit: *Székler Hussaren* (Székely-huszár, călărași-secuĭ), iar ceĭlalțĭ locuitorĭ negrăniceri aĭ acelor sate carĭ se numiaŭ: *provinciali*, aparțineaŭ *jurisdicțiuneĭ* civile din Scaunul Arieșului cu reședința autorităților în Vințul de sus.

De altminterĭ locuitoriĭ acelor sate și în special aceia din satul învecinat Highiș se maĭ numeaŭ și *Uleerĭ*, căcĭ se ocupaŭ cu facerea și vinderea uleuluĭ de in, cânepă și sîmburĭ de bostan.

La regimentul în cestiune maĭ aparțineaŭ și alte sate românești din alte comitate precum: *Teușul*, *Bărăbanțul*, etc. din Alba-inferioră; *Dobra* și altele din comitatul Hunedoareĭ; *Dejaniĭ*, *Ileniĭ*, *Recea-ducală* etc., din districtul Făgărașuluĭ; dar fiind că tot din acest regiment maĭ făceaŭ parte și uniĭ din maghiaro-secuĭ, ast-fel reședința regimentuluĭ era în orașul ma-

ghiaro-secuiŭ Sepszi Sz. György (St. Georgiu) din Treiscaune (Haromszék) şi d'aicĭ regimentul a primit numirea de Székler Hussaren (szék-scaun; székhely-reşedinţa.)

Moţiĭ şi Mocaniĭ, atât maĭ de mult cât şi acum, cu escepţiunea Zarandului care a fost desfiinţat şi înlocuit cu comitatul Aradului, sunt împărţiţĭ la patru comitate ale căror capitale toate sunt situate jos la şes pe valea Mureşului. Aceste comitate sunt: Alba-inferioară, Hunedora, Aradul şi Turda-Arieş la care aparţine de present şi satul *Măhacĭ*.

Locuitoriĭ munţilor se împart după numire în *Moţĭ*, cărora le maĭ ḑic şi *Ţopĭ*, în *Mocanĭ*, *Băeşĭ* şi *Crişenĭ*, iar toţĭ aceştĭ muntenĭ împreună numesc pe Românii de la şesurĭ: *ţĕranĭ*.

Adevĕratul ţinut al Moţilor, saŭ al Ţopilor, începe pe Arieş în sus de la Bistra, saŭ din spre Abrud, de la Cărpeniş şi se întinde pe ape în sus până în creeriĭ Biharului.

Zărăndenii, și în special locuitorii din ținutul de sus al Zarandului, de și aŭ aproape același graiŭ și aceleași însușiri ca și Moții saŭ Țopii, totuși ei sunt mai mult cunoscuți sub numirea de: Crișeni.

Moții se ocupă mai cu seamă cu facerea și desfacerea de doniți, ciubere, șindrile, cu cercuitul buților, dulgheritul, plutitul, dogăritul și cu fabricarea de tot felul de unelte casnice țerănești.

Mocanilor le place mai bine păstoritul, dar și printre ei se găsesc *meșteri*, care se ocupă cu fabricarea de topoare, cuțite și alte instrumente de fer și de aceea se numesc : *Fauri*.

Fiind-că Mocanii în mare parte în timpul secerișuluĭ, îmblătituluĭ, etc., pleacă de vale la țară, păstoritul vara remâne mai cu seamă în grija femeilor. Aceste păstorițe, și în special *nevestele* și *fetele*, care urcă în fie-care seară la stână, ca să mulgă oile și vacile, și să aducă a doua ḑi dimineața laptele a casă, sunt numite de

către chiar rudele lor : *munteriţe*= munteniţe.

In fine, aceĭ dintre muntenĭ, carĭ se ocupă, după cum se ḑice pe acolo, cu *băeşagul*, saŭ lucrarea minelor, se numesc : *Băeşĭ*.

După această mică descriere revenind acum la cuvintele *tiept*=piept, *cótă*=căuta, amintite de d. Hasdeŭ în „Textele Măhăcene“, apoĭ ele se aud aproape la toţĭ Mocaniĭ, şi în deobşte la toţĭ locuitoriĭ de sub poalele munţilor pe mâna stângă de la Teuş în sus până la Turda şi poate şi în alte părţĭ ale Transilvanieĭ.

In ţinutul menţionat, când băeţiĭ sunt chemaţĭ la recrutare, adese am auḑit ḑicându-se : merg feciorii la *cotare*=căutare.

In cât pentru rotacism, după cum ne spune d. Candrea, astăḑĭ nu se maĭ aude de cât pe ape în sus, în fundul munţilor, de şi eŭ 'mĭ aduc aminte că acum 20—30 anĭ se auḑia şi maĭ de vale până aproape de Mun-

cel, firește într'un mod mai moderat.

In satul Muncel 'mĭ am petrecut copilăria la cumnatul meŭ, preotul N. Pitic, care m'a ajutat foarte mult spre a putea urma la învĕțătură; acel sat se găsește între Bistra și orășelul Baia (Offenbanya) în depărtare de 2—3 oare de Câmpenĭ, și când trăiam pe acolo am auțit destule orĭ pe câte un Moț înjurând cu cuvintele: *între smeriĭ în tyire*=intre smeiĭ în tine. Tot pe atuncĭ mi s'a întêmplat să aud într'una din țile pe un Moț bĕtrân țicênd: *merg să daŭ lăcrămație la Hisparul*=merg se reclamez la Fișpanul. Prefectul județuluĭ pe ungurește se numește *Föispan*; Româniĭ apoĭ a făcut din el *Fispàn*, iar Moțul meŭ 'l a botezat *Hispar* după firea limbeĭ luĭ.

Din acel timp 'mĭ-a maĭ remas în memorie, chiar și până astățĭ, o colindă cu care luam în rîs pe Moțiĭ bĕtrânĭ pentru rotacismul lor și care colindă o pun aci în vederea cititorilor:

Noĭ umblăm a *ptyiţăra*[1]) (piţăra)
Ţopul (Moţul) de *mnyire* (mine)
Dintr'o casă într'altă casă
Gazda caseĭ nu-ĭ a casă
C'a *gurit* (suit) în sus la munte
Să facă scară de ceară
Să *urle* (coboare) în jos la ţară
Cu *doriţĭ* (doniţĭ) şi cu ciubere
Să *adure* (adune) bucăţele
La *coptyi* (copiĭ) şi la muere.

Pe lângă aceste şi alte particularităţĭ se maĭ întrebuinţează de munteni şi cuvêntul *a oacea*=aicĭ, precum şi *s'o des* în loc de: *s'a dus*, iar în loc de bagagiŭ, calabalîc, povară, se ţice *tărhat*.

In munţiĭ apuseni, care în totdauna aŭ fost focarul de unde aŭ pornit toate mişcările Ardelenilor pentru dreptate, libertate şi naţionalitate, se găsesc multe comorĭ îngropate, *dar ar trebui să fie cine-va să le desgroape.*

1) Piţărăiĭ se numesc băeţĭ carĭ colindă în ajunul Crăciunuluĭ.

Negreșit nimenuĭ nu 'ĭ incumbă maĭ mult sarcina de a se ocupa și a face chiar jertfe pentru scoaterea la iveală a acelor comorĭ de mare valoare limbistică, ca institutelor noastre culturale.

Noĭ carĭ nu avem pretențiunea de a ne ocupa de filologiă, vom presenta aci tot materialul așa *brut* cum s'a adunat din gura poporuluĭ, lăsând *măestrilor* sarcina de a 'l studia și întrebuința.

Noĭ 'l am adunat cum am putut; ceĭ competințĭ facă-și datoria.

Teofil Frâncu.

= C 2016 06369 =

29543

BIBLIOTECA CENTRALĂ Universitară București

II

Unele particularităţi limbistice în graiul poporului munţilor apuseni [1])

Limba română ce resună aḑi de pe buzele a 12 milioane de Români, de şi trecută prin atâtea furtune seculare, abstracţiune făcând de unele diferinţe occidentalĕ, propriĭ tutulor limbilor, 'şĭ-a păstrat constituţiunea şi caracterul sĕŭ atât de uniform în toate părţile locuite de Români, în cât

1) Aci las să urmeze observaţiunile asupra graiuluĭ din munţi apuseni întocmaĭ aşa cum ni le a comunicat d. G. Candrea.

Teofil Frâncu.

cu drept se poate numi : *una și aceeași limbă nedespărțită.*

La această uniformitate a limbeĭ noastre, excluḑênd zeloasa și tradiționala alipire a Românuluĭ către limba sa, fără îndoială a contribuit mult limba bisericească. Escepțiune de la aceasta face numaĭ limba Românilor din Macedonia, Mesia, Tracia, Epir și Albania, precum și acelor din Istria, carĭ, din causa unor particularităț̆ĭ, se pot considera ca *dialecte* a limbeĭ române.

Dacă cu toate aceste aflăm unele micĭ abaterĭ în graiul nostru românesc, din un ținut față de alt ținut românesc, aceasta este a se ascrie influențelor externe și împrejurărilor localĭ sub carĭ s'a desvoltat limba ținutuluĭ respectiv. Așa bună-oară, unde Româniĭ sunt în mase maĭ compacte, precum în jurul Blajuluĭ, Bistrițeĭ, Orăștieĭ, Sebeșuluĭ, Sibiuluĭ, Făgărașuluĭ și Brașovuluĭ, acolo graiul românesc a rĕmas maĭ intact de

ingrediente streine. Peste tot putem afirma că limba poporului săsesc în mijlocul cărora, cu o mică escepțiune, petrec Românii din ținuturile de mai sus, n'a avut nici o influență stricăcioasă asupra desvoltărei graiului românesc; fie că Românul avea antipatie față de acest dialect stricat nemțesc și se potrivea mai puțin cu firea și vorbirea lui, fie încă și din motivul prin care acest popor cerca în toate referințele sociale, economice și industriale a se esclude și separa de Români. Scoala germană n'a putut să lase de cât prea puține urme și aceste numai în vorbirea *foștilor graniceri* cari erau ținuți a frecuenta scoala.

Din contra, graiul Românilor din acele părți unde petrec împreună cu Ungurii saŭ în nemijlocita apropiere cu dênșii este mai puțin curat. Dovadă despre aceasta este graiul Românilor de pe lângă Cluj, Gherla, Deva, Hunedora, și părțile cari se

mărginesc cu Ungaria cum sunt unele ținuturĭ din munțiĭ apusenĭ.

Româniĭ din Secuime aproape maĭ toțĭ 'șĭ aŭ perdut limba lor românească, iar vorbirea acelora de pe la Satmar, Baia-Mare, Careiĭ-Mare, Oradia-Mare, Beiuș și alte părțĭ din Ungaria e tare stricată. Unele frase din aceste din urmă ținuturĭ ne vor arăta în de ajuns starea tristă în care și în ḑioa de aḑĭ se află limba noastră.

Așa românul-sătmărean, Ungaria, ḑice: *a venyit àrvizul și nyia dus boroșhordaiele*=a venit povoiul și neadus buțile de vin; *mergem pe drum keresztul*=mergem peste drum; *unde să ne tălăluim*=unde să ne întâlnim; *haĭ să băsăduim*=aide să vorbim.

Nu se poate nega că și în ținuturile transilvane înșirate maĭ sus sunt multe cuvinte streine maĭ cu seamă maghiare; ceea ce e a se atribui stăreĭ asupritoare sub care Românul a gemut până maĭ ierĭ a-l'altă-ierĭ; căcĭ

nefiindu-i permis a cerceta scoala, graiul şi respectiva limbă a trebuit să sufere în desvoltarea sa ; iar dênsul pentru a 'şi putea exprima toate trebuinţele vieţei, carî cu timpul s'aŭ înmulţit a trebuit să împrumute de la ceî maî de aproape de el şi în casul nostru de la Unguri.

Multe din aceste cuvinte streine scoala cu timpul le-a înlocuit prin altele maî potrivite ; multe însă aŭ rĕmas întrupându-se aşa ḑicênd în limba noastră, carî nu'î maî este iertat nicî scoaleî să le dea afară, dacă voesce să nu ne despartă de popor.

Cu cuvintele împrumutate, nolens volens, de la conlocuitoriî noştriî Unguri, a trecut tot odată şi modul esprimăreî în vorbirea noastră, care a rĕmas permanent până în ḑiua de astă-ḑî aşa d. e. consunantele *t*, *g*, *n* urmate de vocale sună pururea ca consonantele ungurescî *ty*, *gy*, *ny* ; asemenea *d* urmat de vocala *i* saŭ *e* să preface în consonanta compusă ma-

ghiară *gy*, d. e. dinte=*gyintye*; deget =*gyeget* etc.

Muntenii deși nu petrec în nemijlocita apropiere de Unguri, totuși și ei aŭ felul acesta de esprimare în vorbire. Aceasta este a se esplica ast-fel că majoritatea dintre dênșii 'și exportează negoțul, care constă din ciubere, în Ungaria, unde 'și petrec cea mai mare parte din viață, aceasta fiind-că Ungurii le plătesc mai bine și bucatele sunt relativ mai eftine; când se reîntorc acasă se întêmplă nu rare-orî de aduc cu sine cuvinte unguresci pe carî le strecură în graiul muntenilor și cu carî trece și forma de esprimare, care apoi se întrebuințează și la cuvintele genuine române.

O deosebită particularitate în graiul muntenilor, oferă împrejurarea prin care consonanta *n*, între două vocale, se preface în *r*, *după cum se întêmplă în dialectul istrian*, însă bine înțeles, nu în toate cuvintele. Că acum 40 anî, saŭ și mai mult, *n* se

va fi rostit în toate cuvintele ca *r*, e mai mult de cât probabil. La aceasta ne îndeamnă a crede mulțimea de cuvinte, carĭ și astă-ḑĭ se rostesc cu *r* în loc de *n*, după cum se poate vedea din *Vocabularul* de mai jos. Credința noastră se afirmă și mai tare când vedem că individiĭ din aceeași comună nu esprimă toțĭ pe unul și același cuvênt cu *r*, așa d. e. unii ḑic: *dimineață*, alțiĭ ḑic: *dimireață* și alțiĭ *gyibireață*. Ceĭ d'ântêiŭ se numĕra la generația mai tênĕră carĭ aŭ trecut prin școală, ceĭ din urmă la generația mai bĕtrână, carĭ n'a putut să cerceteze școala, de oare-ce înainte de asta cu *20—30 de ani, abia a fost o singură școală în munți*. Din cele premerse suntem necesitați a crede, că cu cât progresăm, cu atât dispare mai mult această particularitate din graiul muntenilor. Așa se mai poate afirma, *că vorbirea aceasta a trebuit să fie comună tuturor muntenilor*, escepționând satele de lêngă Abrud. Acum însă a-

bia se mai poate auḑi în vre-o patru comune, dar nicĭ în acelea, după cum mai sus am observat, de toţĭ indivi̯dii, ci cu deosebire de ceĭ carĭ 'şĭ-aŭ locuinţele sus în munte, cărora împrejurările nu le conced a veni în contact mai de-aproape şi timp mai îndelungat cu poporul mai deştept de la poalele munteluĭ. Oameniĭ din aceste părţĭ 'şĭ petrec viaţa mai mult în munte, aci pregătesc *şindrile*, *ciubere*, *scânduri*, pe carĭ le transportează peste muntele Biharia în Ungaria, unde, fiind graiul românesc stricat, nu pot vedea greşala ce fac omiţênd pe *n*. Dar nicĭ în aceste locurĭ nu mult are să dureze vorbirea aceasta, *de alt cum frumoasă*, căcĭ de şi influenţa scoaleĭ străbate mai târziŭ în asemenea locurĭ totuşĭ nu se poate presupune că n'ar străbate nicĭ când. Scoala este dar, care lucră din rĕsputerĭ a înlocui pe *n* la locul sĕŭ şi a da pe *r* afară. Se înţelege că lucrarea aceasta va merge mai cu greŭ, de oare-ce oameniĭ din aceste locurĭ sunt în depărtărĭ de

câte 3 — 4 chiar 5 ore de scoală, şi ast-fel nu se pot constrânge ca să 'şĭ trimeaţă copiĭ la scoală.

Comunele în carĭ se maĭ poate auḑi vorbirea aceasta sunt: *Albac-Arada*, *Lăpuşul*, *Scărişoara* şi o mică parte din *Neagra superioară*. In *Vidre*, *Ponorel*, *Secătura*, *Négra de jos* abia icĭ colea maĭ poţĭ auḑi de la câte un om bătrân câte un cuvênt în care *n* să fie înlocuit prin *r*; ba ce e maĭ mult oameniĭ din aceste comune 'şĭ bat joc de ceĭ-l'alţĭ, carĭ aŭ rămas fidelĭ graiuluĭ lor tradiţional.

De când datează, această particularitate în vorbirea din munţĭ? de unde este luată saŭ împrumutată şi pe ce bază? sunt nisce întrebărĭ, carĭ negreşit vor da de lucru bărbaţilor noştri de ştiinţă.

„*Vocabularul* de maĭ jos ce l'am compus din 2 părţĭ are menirea ca partea I să arate cuvintele în carĭ muntenĭĭ prefac pe *n* în *r*, la finea căreia am adaus şi unele cuvinte în carĭ *n* rĕmâne nestrămutat, p. II-a

cuprinde unele abateri limbistice precum și unele cuvinte particulare întrebuințate în graiul poporului muntean. Trebue să mărturisim, că lucrarea noastră nu presintă ceva complect, vor fi negreșit încă multe cuvinte pe cari noi nu le vom fi introdus în acest *Vocabular* și mai cu seamă de acelea ce aparțin părței a doua. O asemenea lucrare reclamă timp îndelungat pentru a cunoasce toate particularitățile și idiotismele vorbirei. In partea primă poate vom fi fost mai norocoși, căci aci vor fi foarte puține cuvinte, dacă vor mai fi, pe cari să nu le fi introdus.

In fine am adaus și nomenclatura curat românească a satelor, păraelor, văilor, munților, minelor mai însemnate din munți, prin cari să se poată argumenta inimicilor neamului nostru, că pe pământul acesta n'a putut să trăească alt cineva de cât Românii.

G. Candrea.

III

Vocabularul cuvintelor în carî n *se preface în* r.

Ne vom încerca a scrie cuvintele în tocmaĭ după cum le esprimă poporul.

In lipsa însă de caractere române suntem nevoiți a împrumuta de la Unguri consonantele compuse *ty*, care sună ca terminațiunea francesă *tié*; *ny* ca *gn* în limba francesă și *gy* care sună ca *gh* în cuvintele ghimpe, ghindă, neghină.

A

Aburăseamă=abunăseamă; de sigur.
adure=adune
adura=aduna
adurare=adunare
adurător=adunător. Cu deosebire
adurătoare=adunătoare femeile carĭ strâng fânul se numesc adurătoare, iar bărbaţiĭ adurătorĭ.
adurătură=adunătură
agorisi=agonisi
agoriseală=agoniseală
ajur=ajun
ajură=ajună; d. e. ajurat'aĭ?=ajunat'aĭ?
albiră, esprimă albgyiră=albină
albiruţă, albgyiruţă=albinuţă
aliră=alină
alură=alună
aluriş=aluniş

alurecă—alunecă
alurecuș=alunecuș
alurecătură=alunecătură
amâra=amâna
amârare=amânare
apure=apune
apurere=apunere
asemerea=asemenea

B

băură=băună.— Cânele bătut se ḑice că băură.
bire=bine
buciriș=buciniș
bur=bun ; d. e. *bură gyibireaṭa*= bună dimineaṭa
burătate=bunătate.

C

cămir, esprimă, *cămnyir*=cămin
camiriṭă „ *camnyiriṭă*=(vatră ; sobă)
cârepă=cânepă

cârepisce, esprimă *cânreptyistye*=cânepisce.

căresc=cănesc
câresce=cânesce
ceruşe=cenuşe
ceruşar=cenuşar
ceruşiu=cenuşiu
ceruşos=cenuşos
ciră=cină
cira=cina
cire=cine
cireva=cine-va
clătira=clătina
cremere=cremene

D

dăpăra=dăpăna
dăpărare=dăpănare
dăpărătoare=dăpănătoare
dăpărător=dăpănător
dăpărătură=dăpănătură
dărăpăra=dărăpăna (maĭ rar)

desbira, esprimă: *gyesgyira*=desbina
desbirat „ *gyesgyirat*=desbinat

detură esprimă: *gyetură* = detună
despreură „ *gyespreură* = despreună
dirainte „ *gyiraintye* = dinainte
dirapoi „ *gyirapoi* = dinapoi
dinrăuntru „ *gyinrăuntru* = dinăuntru
dumirică „ *dumnyirică* = duminică
dorițe = donițe
doriți = doniți

F

Fâr = fân
fâraț = fânaț
fâros = fânos
fântâră = fântână
fântărea = fântănea
fiecire = fiecine
furie = funie
furingire = funingine

G

Gălbăruț = gălbănuț
Galber = galbin
gălbereală și gălbireală = gălbineală

găiră=găină
gemeri=gemeni
gemire=gemine
gerunche=genunche.

H

hairă=haină
hodiri, esprimă: *hogyiri*=odihni
Huedir „ *Huegyir*=Huedin. (Acesta e un orăşel peste munte unde merg cu deosebire Albăcenii).

I J

îmburătățire=îmbunătățire
împăra=împăna; a se împodobi cu flori
împărat=împănat
împliri=împlini
împreura=împreuna
ir=in

irant și *arant*=înalt. Acest cuvênt se aude cu deosebire în Scărișoara.

irainte, esprimă *iraintye*=înainte
iraintare=înaintare
irapoi=înapoĭ
irapoiere=înapoiere
inchira=închina
inchirare=inchinare
inchirăciure=închinăciune
inchirat=închinat
incremeri=încremeni
indemâră=îndemână
indemâratic=îndemânatic
indepliri=îndeplini
indeplirit=îndeplinit
irel și *orel*=inel
ingălberi=îngălbeni
ingălberit= îngălbenit
ingâra=îngâna
ingârare=îngânare
ingârat=îngânat
ingerunchea=îngenunchea
ingerunchere=îngenunchere

ingropaciure=îngropăciune
irimă=inimă
irimos=inimos
inserira=însenina
inserirat=înseninat
insărătoşa=însănătoşa
insărătoşare=însănătoşare
insărătoşat=însănătoşat
insărcira=însărcina
inţeperi=înţepeni
intureca=întuneca
inturecime=întunecime
inturecos=întunecos
inverira=învenina
inverirat=înveninat
invireţi=învineţi
invireţire=învineţire
invireţit=învineţit
jupăr=jupân
jupăreasă=jupâneasă
jurincă=junincă

L

lâră=lână
lâros şi *lânros*=lânos

leagăr=leagăn
legărare=legănare
legărător=legănător
legărătoare=legănătoare
lumirat, esprimă: lumnyirat=luminat
lumiros „ lumnyiros=luminos
lură=lună

M.

măcira=măcina
măcirare=măcinare
măciriş=maciniş
măcirătură=macinatură
mâră=mână
mâra=mâna
mârâncă=mănâncă
mârător=mânător
mârătură=mânătură
mâre=mâne
mârecă=mânecă
mârecar=mânecar
margire=margine
mărunchiŭ=mănunchiŭ
mâruşă=mânuşă

minciură=minciună
milister=minister. (In cuvêntul acesta des întrebuințat în vorbirea poporuluĭ *n* s'a schimbat în *l*)
mirurat, espr. *mnyirurat*=minunat
mirure „ *mnyirure*=minune

N.

neasămărat=neasemănat
ream=neam. (Acest cuvênt se aude cu deosebire în Lăpuș; de esemplu: *Ce ream rĕŭ de oameri.*
neîmplirit=neîmplinit
neîmpreurat=neîmpreunat
nerugirit=neruginit
nepepterat, espr. *netyeptyerat*=nepeptănat

nerușirare—nerușinare
nerușirat—nerușinat
nevirovat—nevinovat

O

oameri—oameni
omerie și *omirie*=omenie ; d. e. om de *omirie*= om de cinste.
orel—inel.

P

pâră—până
pâre—pâne
pășura—pășuna
pășurare—pășunare
pășure—pășune
pecingire—pecingine
plămâră=plămân
plir=plin
pliri=plini
poimâre=poimâne
pure=pune

R

rădăciră=rădăcină
rămărea=rămânea
răşiră=răşină
rĕsură=rĕsună
rĕsurare=rĕsunare
rĕsuret=rĕsunet
rĕsurător=rĕsunător
rugiră=rugină
rugireală=rugineală
ruşire=ruşine.

S

Salfira espr. Salhyeră=Sanfira; nume propriŭ.
sălgeră=sângeră. (In aceste două cuvinte *n* a trecut în *l* ca la cuvêntul de maĭ sus : *milister*.
samără=samănă

sămărător=sămănător
sămărătoare=sămănătoare
sămărătură=sămănătură
sărătate=sănătate
sărătos=sănătos
săpur=săpun
săpurel=săpunel
scarmăra=scarmăna
scărmărare=scărmănare
scărmărătoare=scărmănătoare
scărmărătură=scărmănătură
scărpira=scărpina
scărpirare=scărpinare
scărpirătură=scărpinătură
scaur=scaun
scăuruţ=scăunuţ
sdruncira=sdruncina
serin=senin
seriros=seninos
sîr=sîn
slăbiciure=slăbiciune
slăbărog=slăbănog
slăbărogie=slăbănogie
spăra=spăla

spir și spiri espr. *styir* și *styiri*=spin și spini; d. e. *m'am instyirat* = m'am inspinat.

slăniră=espr. *slănyiră*=slănină

spliră=splină

spliruță=splinuță[1])

sprigir=sprigin

sprigiri=sprigini

sprigiritor=sprigînitor

sprigiritoare=sprigînitoare

sprijora=sprijona

spure=spune

stăpâritoare=stăpânitoare

stăpâritor=stăpânitor

stăpârire=stăpânire

stârpăciure=stârpăciune

străpure=străpune; foarte rar se aude.

stricăciure=stricăciune

supure=supune

---

1) E de observat că muntenii întrebuințează cu predilecțiune diminutivele.

supurere=supunere
sura=suna
surare=sunare
suret=sunet
surătoare=sunătoare
surător=sunător
surătură=sunătură
suspira, espr. *sustyira*=suspina
suspirare „ *sustyirare*=suspinare
susţirea=susţinea
susţirere=susţinere

T

tire espr. *tyire*=tine
ţirea=ţinea
ţirut=ţinut
tyeptyere=peptere=peptene
tyeptyerat=pepterat=peptenat
totgyaura=totdeaura=totdeauna

U

ure şi unre=unde
urealtă=unealtă
ureorĭ=uneorĭ

V

vâră = vână
vârat = vânat
vârătoare = vânătoare
vecir = vecin
veciră = vecină
vecirătate = vecinătate
verin = venin. (Aceste cuvinte a-
veriră = venina fără de munți se
veriros = veninos mai găsesc în gura
poporului și pe Someș, până la Sălăgiu.)
vermâros, espr. *hiermâros* = vermăros,
verit „ *hyirit* = venit
vir, espr. *gyir* și *gyirut* = vin
viră „ *gyiură* = vină; d. e. *gyiură pâră a oacea* = vină până aicĭ.
virars espr. *gyirars* = vinars.

Unele cuvinte carĭ nu schimbă pe **n** *în* **r**.

Ciocăni, ciocănel, ciocănitoare, înavuți, împuțina, înoi, înopta, înora, întineri, întâmpina, înfăinoșa, an, anumit, datină, jugăni, mănios, mânie, nenorocire, nenorocos, pomană, cuvine, taină, tăinui, învinovăți, resbuna, streinătate, tină, tinos, etc. etc.

Este evident deci că nu în toate cuvintele *n* se preface în *r*.

VI

Unele cuvinte și forme particulare întrebuințate în graiul muntenilor.

A

a amușuluĭ = a mirosi ; se ḑice cu deosebire despre câiniĭ de vênat când daŭ de urma vênatuluĭ.

acușĭ — peste puțin ; d. e. *acușĭ* va fi anul de când nu ne-am vĕḑut.

amușĭ = tocmaĭ ; d. e. *amușĭ* e anul de când a venit la noĭ.

amu=acum

amnu=acum. Se întrebuințează mai rar.

agiestat }
agiustat } a scuti; d. e. *multiam* că mi-ai *agiestat* pruncul=mulțumesc că mi-ai scutit copilul, saŭ am scut, fost sub *agiest*.
agiest }

aievea=într'adevĕr; d. e. a vorbit *aievea*=(adevĕrat).

airlea=aiurea; într'alt loc; d. e. 'l am pus *airlea*.

a aduia } mângâia; cuvêntul din urmă, *guguli*, se întrebuințează și în înțelesul *a lingușì* (schmeicheln)
„ bâia }
„ ciuciula }
„ guguli }

a oacea=aicea

armade=armată

B

Balmoș=o mâncare de predilecțiune a munteanuluĭ pregătită din groscior (smântână) și fărină de mălaĭ.

bârgloază=femee urâtă

baremĭ=măcar. Se maĭ usitează şi *bateri* ; d. e. *bateri* de mi-aĭ fi spus.

belfee=sunt lemnele carĭ împreună poliţa cu cerdiţa la jug.

bituşă=blană, (bundă) făcută din pieĭ de oae şi fără mânecĭ

blag şi *vlagă*=bogăţie

blem=mergem ; se întrebuinţează numaĭ singură forma aceasta : *blem a casă*=să mergem a casă.

bogate-orĭ=destule orĭ; d. e. 'ĭ-am spus de *bogate orĭ* să nu meargă în cutare loc.

bolf=bolovan

boholt=furtună mare.

borăi şi bornăi=sgomotul ce fac vitele când simţesc pericolul în apropiere

brâncă=mână

boscoace=farmece

boscomelniţă=fermecătoare, vrăjitoare

bucina=urla ; d. e. audĭ cum *bucină* lupiĭ.

bufui=a se împinge cu pumnul.
buleandră=femee depravată.

C

căce=de ce: *căce* (de ce) n'aĭ fost la târg?
căceș=de aceea: *căceș* (de aceea) n'am voit
cărcă=spate; d. e. ia-mĕ în cârcă
cerdiță=partea de sus a pluguluĭ
chiercui=a se ciupi, a se îmbrânci; se ḑice cu deosebire despre fecioriĭ și fete.
ciorfă=căpățână de varză
chiotoare pl. chiotoriĭ=băerile de la cămășĭ
cetină=frunza braduluĭ
cetiniș=pădure tênĕră de brad.
chitingan=încetișor; d. e. mergĭ maĭ *chitingan*
clisă=slănină; se maĭ ḑice și *lard* dar numaĭ slănineĭ foarte grase
colăcarĭ=spiona

crâmpiță=causă ; d. e. ce crâmpiță mai ai la judecătoriă

curbuluĭ=scotoci

cură=a fugi d. e. *nu cură după mine*= nu fuge după mine.

cușede și nu se cușede=se cade și nu se cade ; cuvine și nu se cuvine

a custa=a trăi ; d. e. *se cuștĭ cu bine*, să trăești cu bine. Această salutare e des întrebuințată în munți.

D

dustuși=spiona

deafirea=de cinste, de omenie ; d. e. om deafirea

dincolo de an=anțerț

dudăi=a goni prin sgomot.

F

Fărină=făină

fărtăuze=glume necălite (glume proaste)

făulă=fisionomiă

fauşel=oŭ, d. e. făuşel de găină. Acest cuvênt se aude esclusiv în Albac-Arada

fiştacurĭ=povesti; asemenea se aude numaĭ în comuna Albac-Arada d. e. *haĭ să mergem în fiştacurĭ*

fură şi fo=sunt douĕ forme prescurtate a verbuluĭ *a fi* în loc de *fuseră* şi *fost* d. e *eĭ fură irainte a oacea*= eĭ fuseră înainte aicĭ; *el a fo în vêr dlealuluĭ*=el a fost în vêrful dealuluĭ.

frustă=o parcelă de pămênt.

G

gălgară, babură, bobotaie } o flacără foarte mare

glumbă=glumă

glumbi=glumi

godinaş=un purcel tênĕr.

grămădare } o grămadă de petre la un
și } loc aședate.
grohotă
groscior=smântână
guri și gui=a se sui; d. e. *când vĕ guriți, saŭ guiți a munte.*
gurgoiŭ=vêrful opinceĭ

H

„Heite focu!“=o esclamare de compătimire și admirare
hoancă=o afundătură naturală maĭ mare saŭ maĭ mică lipsită de apă dintre douĕ dealurĭ.
horlisce=loc steril
hurduca=a face sgomot.

I J

ice=ḑice; verbul acesta se întrebuințează în vorbire maĭ cu seamă lipsit de consonanta *d*; d. e. *ice iceam, ise, iseși* etc.
imblă=umblă.

îmburda=răsturna

ime=uită-te ; privește, d. e. *ime măĭ ce mirure* = privește mĕ ce minune.

incălete și incăletelea=încaĭ, măcar daca, d. e. *incălete de mi-aĭ plăti datoria* = măcar daca mi-aĭ plăti datoria.

îndălui=a începe ; d. e. *o îndăluit a ninge*=a început a ninge.

indrănci=resfăța, d. e. *ce prunc îndrăncit*=copil răsfățat.

inciripa=însănătoșa, d. e. *înciripatu-t-aĭ ?* însănătoșatu-te-aĭ ?

împrobodi și învĕlui d. e. *împrobodește-te bine că e frig* = învĕlue-te bine că frig.

îmbrobodi

intraerĭ=în bătae de joc ; de esemplu : *el mĕ ia intraerĭ*= nu voește să mĕ înțeleagă, saŭ dacă

voește atuncĭ mĕ batjocoresce.

istanțiă=pîră, cerere, petițiune; d. e. *am băgat istanțiă*=am dat cerere, saŭ l'am părît. Femeile maĭ de pe la poalele munților întrebuințează acest cuvênt și ca un fel de înjurătură glumeață de esemplu: *bată-te istănțiile.*

jalbă=plângere

jinău=prepus, bănui d. e. am jinăŭ că el mi-ar fi furat baniĭ.

L

lăa=spăla

lancoș, nealcoș, măros=fudul, superb, mândru, măreț.

lard=slănină foarte grasă.

M

mauză=grămadă mare

mâtcă=un instrument de lemn ce serveşte la alegerea untuluĭ.

mâzgă=sucul arborilor.

mere, mem, meţĭ = sunt nişte forme prescurtate a verbuluĭ a *merge*; în loc de merge, mergem, mergeţĭ.

mereoaş=încetinel, încetişor, d. e. *merĭ mereoaş*=mergĭ încetişor.

moroaie, moroşniţă, bosorcaia, strigoe } se numesc femeele despre carĭ poporul crede că s'ar transforma în iepurĭ, cânĭ şi alte animale şi ast-fel ar lua laptele de la vacĭ.

motârcă=femee de rênd.

mintenaş=la moment.

mirişte=locul arător.

muntean= Poporul până în timpurile maĭ nouĭ deosebia fiorinul fie chiar

ACADEMIA ROMÂNĂ
BIBLIOTECA REGELE CAROL I

și de hârtie în fiorin de argint= *zlot de argint*; acesta era fiorinul care are 100 crițarĭ, și în fiorin de aramă saŭ *zlot rĕŭ*, care făcea 40 crițarĭ. Acest din urmă locuitoriĭ munților îl numeaŭ *muntean* de esemplu: cu cât daĭ vaca asta? *cu 100 muntenĭ*. Această numire acum se maĭ poate auḑi numaĭ din gura bĕtrânilor.

N

nădăi=presupune d. e. nu m'am nădăit că-ĭ veni la noĭ.

ni=privește, d. e. ni ce om mândru,

nusce=ceva, oare ceva, d. e. haĭ să'ți spun nusce!

O

a ogoi=a mângăia

a se ogoi=a se astêmpăra, d. e. *ogoite-zotu* = astâmpăre-te ḑĕŭ tu; dă-mĭ bună pace.

P

părăi=pocni; acest termen se întrebuințează mai cu seamă când e vijelie și se rup crengile și arborii; d. e. *auḑĭ cum părăe pădurea.*

„pe hăstra și hăsta“ și „pe ista“ pe acesta; de esemplu: *pe hăstra* saŭ *pe ista* l'am *vĕḑut aseară.*

pițiga=pișca.

„un pic“=niţel, puţin ; d. e. *aşteaptă un pic*=aşteaptă puţin, saŭ *dă-mĭ un pic de pâre*—dă-mĭ niţică pâne.

pogan=om tare, om aspru, iute la fire.

poclet=tare şi mare.

pocăgi=mira ; d. e. mult m'am pocăgit.

podişor=un scrin ce servă muntenilor spre păstrarea documentelor şi a banilor.

postavă şi covată=este troaca în care se frământă aluatul pentru pâne.

pripaş=sprinten

pripon saŭ pripor=e o funie lungă cu care se leagă calul, oaia, porcul, vaca, capra etc. la păşune.

«a puns“= se ţice foarte des în loc *de a pus*.

R

rânzi=amenința, d. e. *ce te rânzești către mire?* ce mĕ amenințĭ?

rĕbufui=esploada.

rĕsti=a amenința cu pumnul.

rumpe=frânge.

S

scame=fărina produsă de ferĕstrăŭ la tăierea lemnuluĭ.

sghiab=locul dintre iaz și roata morii.

schim=iarba de pe locul muntos

schimbeiŭ=este un lemn în formă cilindrică scobit, ce se pune la cutare isvor pentru formarea uneĭ fôntânĭ

scociora=scormoni

sculă=orĭ-ce instrument

șirincă și șurincă=este o bucată de loc îngust și lung.

snidă=pădurea de brad devastată prin ardere saŭ tăiere.

șod=curios, d. e. *ce om șod*=ce om curios.

solia=misie, d. e. *și a dat solia*= și a împlinit însărcinarea.

șort=nume rĕŭ. d. e. *om sortit*= om cu nume rĕŭ, om pătat.

spătui=sfătui.

steamp=este un lemn maĭ gros de cât parul, la un capĕt ascuțit și servă la îngrădirea livedilor.

sugușa=sugruma, strâng de gât.

suman=un vestmênt de lână cu mânecĭ

supăreț=om iubitor de secsul frumos.

svêrli=arunca.

T

țâfă=nesip

tâlcozi=înțelege d. e. nu ne putem

tâlcozi=nu ne putem înțelege.

tămădui=vindeca.

tăvăsi=prăpădi, d. e. *toate vitele 'mi s'or tăvăsit*=toate vitele mi s'aŭ prăpădit.

târnaț=coridor, ambit.

țest = e un fel de cuptoraș mobil de piatră în care femeile coc mălaiul care are forma pâneĭ și e făcut din fărină de porumb. Muntenilor le place a mânca maĭ bine mălaiŭ de cât mămăligă.

țîpă=aruncă; d. e. *țîpă-l afară*=dă-l afară; saŭ m'a țîpat calul = m'a trântit calul; se maĭ ḑice și *ţupa*.

„o țîră“ este identic cu „un pic“ d. e. *o țîră de pâre*=nitică (puțină) pâne.

țîrâŭ = este un scoc ce se așază la

un isvor pentru a conduce apa la oare-care depărtare.

toiŭ = sgomot mare.

tomna = tocmaĭ.

tuli = a fugi, a coborî.

tulnic = bucium (Alpenhorn). Tulnicul este un instrument făcut din coajă de teiŭ şi cântă foarte frumos cu el păcurariĭ munteni. La 1848 în oastea luĭ Iancu ceĭ maĭ vestiţi tulnicarĭ eraŭ Albăceniĭ, şi la semnalele tulniculuĭ saŭ buciumuluĭ munteniĭ sciaŭ ce aŭ de făcut.

ţundră = suman.

trăuaş = e un loc plan ca o livadă, închis cu gard.

U.

uricitură = locul într'adins curăţit de pădure.

urlu = coboră; d. e. *când urli de a munte?* când coborĭ de la munte? *Spune-le să urle maĭ iute* = spune le să cobore maĭ iute.

V.

văji = potrivi d. e *nu se văjesce* = nu se potrivesc.

vănslă = scândura ce servesce spre a lua apa de pe roata moriĭ.

a vânsla = a proba cu mijloace ilegale de a reuşi cu o lucrare oare-care; în casul când lucrarea a reuşit,

românul din munți ḑice : *am vânslat.*

vêr = în loc de vêrf. Forma aceasta prescurtată se întrebuințează numaĭ în decursul vorbiriĭ; ca cuvênt singuratec însă să esprimă curat.

vigan=sănătos; d. e. *ce vigan eștĭ?* ce sănătos eștĭ? cum te afli cu sănătatea.

voină=un bărbat tênérel de curând însurat.

Z.

zăpoade=un câmp încunjurat de pădure.

V.

Toponimia în munții apuseni ai Transilvaniei.

Am promis la început a ne ocupa, pe cât în putință ne este, și cu numirile localităților munților apuseni, acel românesc ținut al Transilvaniei, unde fie-care stâncă, rîu sau pârâu, luncă sau deal, oraș sau sat, ascunde în sînul lui o dulce sau jalnică amintire istorică.

Cel mai bogat ținut în evenimente privitoare la luptele Românilor pentru *naționalitate*, *dreptate*, *libertate* și *unitate*, e fără îndoială clasicul pământ al

Moților, din al căror sîn s'a născut capiĭ revoluțiuneĭ de la 1784, Horia, Cloșca și Crișan, precum și eroul de la 1848 și 1849, Avram Iancu, regele munților apuseni.

Revoluțiunea luĭ Horia, cu cea maĭ mare bucurie trebue să constatăm că e pe larg descrisă de eruditul nostru istoric, N. Densușan, care n'a cruțat nicĭ sacrificiĭ, nicĭ osteneală, pentru a scoate la lumină acest tesaur național.

Dar o adâncă durere trebue să simțim când vedem că istoria mișcăreĭ noastre de la 1848 și 1849 n'o avem nicĭ chiar până astă-dĭ, de și ea s'a petrecut aproape sub ochiĭ noștrĭ.

Istoria acelor evenimente mărețe petrecute în munțiĭ apuseni la 1848 și 1849 zace încă ascunsă în desimea codrilor și în adâncimea văilor.

Tot ce s'a scris până astă-dĭ în această privință sunt numaĭ niște însemnărĭ ale acelora, carĭ maĭ întêiŭ le-aŭ însemnat cu spada pe spatele dușmanuluĭ, apoĭ cu condeiul pe hârtie,

ast-fel că, Avram Iancu, Axente Sever şi popa Balint sunt eroiĭ şi istoriciĭ tot-de-odată ale acelor lupte glorioase.

Asemenea maĭ găsim în această privinţă şi unele scene şi episode istorice descrise de Iosif Sterca Şuluţ de Cărpeniş în memoriul intitulat: *O lacrimă ferbinte*, şi noĭ, pentru a putea reînprospĕta în memoria publiculuĭ şi în special a tinerimeĭ române toate acele dulcĭ saŭ tragice suveniriĭ, carĭ sunt strâns legate de localităţile munţilor apusenĭ, ne vom folosi de toate aceste lucrăriĭ.

A

o. Abrud.[1]). „La Abrud unde-ĭ aurul cel mult“; aceasta e caracteristica pe

---

1. Cu privire la localităţĭ întrebuinţăm urmă toarele prescurtăriĭ:
d = deal
m = munte
mn = mină
p = părăŭ
r = rîŭ
s = sat
st = stâncă
o = oraş

care a dat'o poporul Român orașuluĭ principal al munților apusenĭ.

Abrudul e situat în mijlocul munților, și dealurile și văile ce 'l înconjoară conținênd aur și argint, ținutul luĭ, împreună cu al satelor din prejurul sĕŭ, cu drept cuvênt se numea *California Transilvanieĭ*.

Orășeniĭ și sătenii din acea parte a loculuĭ, ocupându-se maĭ cu seamă numaĭ cu esploatarea minelor, s'aŭ bucurat încă de la descălecare de anumite drepturĭ și libertățĭ naționale, pe carĭ le-aŭ perdut numaĭ prin violenia Austriacilor sprijinind pe Unguri în apăsarea lor și pentru a căror recâștigare în timpul din urmă Moțiĭ mult sânge românesc aŭ vĕrsat.

Ospitalitatea și sinceritatea muntenilor e proverbială. Casa e deschisă și masa lor e întinsă pentru orĭ și ce călĕtor, fie Român saŭ strein.

Ceĭ carĭ călĕtoresc din cele maĭ depărtate țĕrĭ civilisate ale Occidentuluĭ ca să visiteze în munțiĭ apusenĭ minu-

nile naturei: *Detunata, Cetatea, Ghețaru,* se întorc în țĕrile lor povestind cu uimire despre sincera și ospitaliera primire din partea Abruḍenilor, Buciumanilor, etc.

Acel care n'a fost și n'a vĕḍut clasicul pămênt al Moților, nu poate avea pretențiunea că ar cunoaște Transilvania și adevĕratul element românesc.

In orașul Abrud s'a născut nemuritorul mitropolit al Blașuluĭ, *Alexandru Sterca Șuluț de Cărpeniș,* dintr'o vechiă familie patriciană, care prin încuscrire se înrudea cu alte douĕ familiĭ nobile române, cu familia Neagoeștilor și a Boereștilor. In *O lacrimă ferbinte* se ḍice că Boereștiĭ ar fi descedenții mareluĭ boer din comuna Dudescĭ, de lângă Bucureștĭ. Nu știŭ cum o fi fost ascendentele lor, dar în cât pentru descendenții luĭ, apoĭ cu ḍurere trebue să o constat că Boereștiĭ de la noĭ maĭ toți s'aŭ renegat și aŭ înmulțit rêndurile aristocraților maghiarĭ. Chiar și astă-ḍĭ președintele de etate al Ca-

mereĭ din Pesta e unul din aceĭ descendenți aĭ Boereștilor, carĭ aŭ urât cu înfocare neamul românesc și al căruĭ fiŭ, cu numele Boer Kalman, cât a fost Căpitan suprem (Prefect) al districtuluĭ Făgăraș, s'a purtat cu Româniĭ maĭ rĕŭ de cât un pașă turcesc.

Membriĭ familieĭ Șuluț și Neagoe însă în toate timpurile aŭ fost uniĭ din ceĭ maĭ bunĭ și distinșĭ Românĭ și reposatul mitropolit Alexandru toată viața și averea luĭ a consacrat'o causeĭ române. El se opunea la 1866—1867 din toate puterile pe lângă casa imperială din Viena contra înființăreĭ dualismuluĭ, ale căruĭ urmărĭ fatale astă-dĭ cu amar le simțim. Acest vrednic ministru al altaruluĭ român 'șĭ a dat nobilul suflet în mâna Creatoruluĭ la 7 Septembre 1867 în Blaș și diarul *Românul*, în jalnicul necrolog cu adevĕrat cuvênt l'a numit: *floarea românismuluĭ.*

La 1848 și 1849, în aceĭ anĭ de grea vijeliă, Ungurii ajutațĭ de generalĭ

renegați, ca Țeț (Czecz) care era român din opincă din Săsciorĭ, districtul Făgărașuluĭ și care astădĭ scrie memoriĭ Ungurești în America, ocupase maĭ întreg Ardealul și numaĭ cetatea de la Alba-Julia sta neatinsă ca și un stejar la falnicile poale ale munților apusenĭ.

Toate atacurile îndreptate în contra eĭ zadarnice aŭ remas, căcĭ Româniĭ din munțĭ și din câmpiĭ din când în când coboraŭ muntele *Mirlăŭ* și cu vênjoasele lor brațe o adăposteaŭ și o apĕraŭ.

Imprejurarea aceasta a făcut pe Kossuth să se convingă ca fără de munțiĭ apusenĭ nu poate lua în stăpânire Ardealul și din acel moment toată campania Ungurilor în Ardeal a fost îndreptată în contra Moților, al căror fortăreață naturală era neapărat Abrudul.

Kossuth însă a propus și Iancul a dispus.

De două orĭ a străbătut generalul

Hatvani și odată baronul Kemény Farkaș cu numeroșĭ honveḑĭ în Abrud, dar tot-d'a-una oastea lor fiind sdrobită și fărămată, numaĭ atâția s'aŭ maĭ putut întoarce, cât să poată duce solie luĭ Kossuth, despre înfrângerea lor și căruĭ trufașul comandant, baronul Kemény Farkaș i-a ḑis: *dracul să se maĭ bată cu Moţiĭ și cu popiĭ lor.*

Tot atuncĭ Ungurii aŭ esecutat în Abrud pe Dobra și Moldovan, iar Românii reocupând orașul aŭ sfășiat în bucățĭ pe un *trădător*, cu numele Dragoș, ḑicêndu-ĭ: *Spurcatule! așa să piară toţĭ câţĭ 'și vênd sângele lor!*

Abrudsat saŭ Abruḑel. Acest sat și-a câștigat o însemnătate deosebită înaintea muntenilor prin una din scenele cele maĭ caraghioase întêmplate la 1849 și care scenă se află descrisă și în *O lacrimă ferbinte.*

Primarul de acolo cu numele Bidiguţ, era unul din aceĭ Românĭ *prudenţĭ și oportuniști*, carĭ în materie de na-

ționalitate urmează cu sânțenie învățătura evangelică: *mielul blând suge două oĭ* și *capul plecat nu 'l taie sabia.*

Intr'una din ḑilele furtunoase ale anuluĭ 1849, când lupta între Unguri și Românĭ curgea cu înverșunare între Abrud și Cărpeniș, primarul nostru, neputênd sci de maĭ înainte care va fi maĭ tare șĭ a pus pe unul din servitorĭ să privească de pe un deal ce era de asupra caseĭ luĭ și să 'l vestească de la un moment la altul despre mersul lupteĭ, iar el ca om *prudent* și *oportunist* s'a așeḑat în curte ținênd într'o mână haine românești și în ceal'altă ungurești în scop că dacă vor birui Românii să-ĭ primească românește iar pe Unguri ungurește.

Servitorul privind la bătaie începu a striga:

„Ține-te bine jupâne! Ungurii și Românii se bat ca orbiĭ. Fug Românii! Imbracă iute nădragiĭ (pantaloniĭ) jupâne!

„S'aŭ întors Românii! Se bat pept

la pept cu Ungurii! Fug Ungurii! Imbracă iute ciorecii, (iţarii) jupâne!

„Ungurii aŭ respins pe Românî! Imbracă iute nădragii jupâne!

„Românii se bat ca leii! Ungurii fug în ruptul capului! Aulio! Imbracă iute ciorecii jupâne!“

„Auḑî měi!—sbieră din toţi plămânii *oportunistul* primar de pe care curgeaŭ sudorile ca valea de atâta îmbrăcat şi desbrăcat,—al draculuî să fi tu cu Ungurii şi cu Românii tĕi cu tot. Nu mĕ maî îmbrac nicî ungureşte, nicî românește. Voiŭ astepta numaî în ismene şi cămaşă şi apoî să fie ce va vrea D-ḑeŭ!“

s. **Albac.**
« **Albac-Arada.**
v. **Arada.**

} Aicî s'a născut primul căpitan al revoluţiunii Românilor de la 1784, *Horia*, din părinţî carî eraŭ iobagî aî Statuluî.

Albăcenii în tot-d'a-una aŭ trecut în ochii muntenilor de ceî maî vitezi între vitezî. Chiar şi în rĕsboaele cu Ungurii, în 1848 şi 1849, eî formaŭ

elita oasteĭ Ianculuĭ. In timpul acelor sângeroase lupte, dintre eĭ se alegeaŭ ceĭ maĭ bunĭ *tulnicarĭ*. Şi când un Albăcean punea tulnicul la gură resunaŭ munţiĭ de sunetul marşurilor eroice ale ostaşilor românĭ, marşurĭ pe carĭ eĭ le cântaŭ cu o măestrie ne maĭ pomenită.

La semnalul tulniculuĭ vedeaĭ eşind din fie-care casă, bĕtrânĭ, bărbaţĭ, junĭ, şi cu mălaiul în traistă şi cu lancea în mână, alergând cu însufleţire ca să dea pept cu inamicul pentru reluarea drepturilor şi libertăţilor strămoşescĭ.

mn. Ambrosie } Aceste sunt nu-
« **Arama.** } me proprii ale acestor douĕ mine de aur.

r. Arieş. Rîul acesta e unul din rîurile cele maĭ principale în munţiĭ apusenĭ. Arieşul isvoreşte din muntele Biharea şi curgând pe la Câmpenĭ, Bistra, Baia, Sălciua, Buru, se varsă din jos de Turda în Mureş.

r. Ampoiŭ. Asemenea e un rîŭ maĭ

mare care curge în direcţiunea spre Slatna, Galaţĭ, Ampoiţa, Vărarniţa etc. şi se varsă la Alba-Iuiia în Mureş.

B

o. **Baia.** (Offenbányá)
„ **Baia de Criş.**
„ **Băiţa.**
„ **Băişóra.**

Câteşĭ patru aceste localităţĭ sunt micĭ oraşele drăgălaşe de munte, pe pământul cărora se află mine de aur şi de argint, carĭ parte din ele sunt proprietatea Statuluĭ, iar cele maĭ multe ale societăţilor şi particularilor. Minele se esplotează după regulele prevĕḑute în *dreptul montanistic* (Bergrecht).

In *Baia,* după cum îĭ ḑice poporul, iar Ofenbaia, dupe cum o numesc învĕţaţiĭ, s'a născut şi a trăit ca preot mirean renumitul protopop *Iosif Ighianu* reposat tot acolo la 15 August 1859.

Acest zelos protopop muntean încă pe la anul 1835 concepuse planul de a destina ca fond o sumă de banĭ

pentru întreținerea la Viena a mai multor agenți români, cu însărcinarea, de a interveni necurmat la curtea împărătească în favoarea poporului român, căruia *domnii feudali* îi răpise chiar și dreptul de a putea petiționa la împĕratul.

In urma sfaturilor mai multor distinși Români, Ighianu a renunțat la acest plan și a adoptat pe acela de a ajuta la studii superioare universitare tineri români lipsiți de mijloace în scop de a organisa o pleiadă de apărători ai poporului român.

Scopul n'a prea fost atins. Unii au eșit buni, dar alții din nenorocire, fie din lipsa de mijloace de a putea trăi independenți, fie din *vanitate* ori *oportunitate*, în loc de a face pe *apărătorii poporului*, le a plăcut mai bine să facă pe *executorii legilor streine contra lui*.

Chiar și Recsy Emil, dacă nu mĕ înșel, fiu de popă de pe câmpie, cu numele Rece sau Receanul—autorul

Dreptului Roman scris în limba ungurească—a fost ajutat la studiĭ de bĕtrânul Ighianu şi, în loc să devie un apărător al Românilor, s'a făcut profesor la Universitatea din Pesta pentru a îmbogăţi cu scrierile luĭ ungureştĭ literatura maghiară. Aş maĭ putea cita şi alte esemple dar mĕ opresc aci ca să nu fac prea mult sânge rĕŭ.[1])

In fondaţiunile din Sibiŭ înfiinţate pentru scopurĭ româneştĭ de cultură e eternisat şi numele protopopuluĭ Ighianu.

Baia de Criş e capitala Zaranduluĭ şi e situată pe ţĕrmiĭ Crişuluĭ, rîul cel maĭ însemnat din Zarand, de unde locuitoriĭ Zărăndanĭ se numesc *Crişeni*.

La 1849 în acest orăşel a stat maĭ mult timp închis Buteanul, prefectul iubit al muntenilor, care, în urma trădăreĭ luĭ Dragoş, a fost prins de Un-

---

[1]). Acestea le sciŭ de la mama-mea şi unchiĭ meĭ. Protopopul Ighianu era frate bun cu mama-mameĭ, adecă cu bunică-mea.

(Teofil Frâncu.)

guri și care a mai trăit atât timp în cât să vadă în două rânduri sdrobită oștirea lui Hatvani.

Buteanul din ordinul lui Hatvani a fost esecutat la 22 Mai 1849 în Jozasi.

In momentul esecutărei, Buteanul, după cum ne spune Iancul în memoriul său, a rostit aceste ultime cuvinte: „*Eu mor liniștit pentru că moartea mea este răsbunată destul prin cele două deculături ale Maghiarilor la Abrud.*“

Băița e asemenea un mic orășel de munte în comitatul Zărandului.

Locuitorii acestui orășel mai toți se ocupă cu băișagul (metalurgie) și parte din ei sunt Nemți de religiune catolică, dar cari vorbesc jumătate nemțește și jumătate românește; de esemplu: *Schau Mari! ob dacă vine vaca von die ciurda?*

In ziua de Sântă-Maria-mică, dacă 'mi mai aduc bine aminte, în Băița băeșii români și nemți fac o festivitate deosebită, care nu se usitează ni-

căiri în munți. Junii băeși aleg un berbec alb ca zăpada, și împodobindu'l cu tot felul de panglici, merg însoțiți de lăutari și jucând din curte în curte pe la orășenii mai fruntași.

In procesiunea lor pe strade și prin curți strigă necurmat: *Kirvai la berbece!* și de aceea această serbătoare poartă numirea de: *Kirvai la berbece.* Ei primesc apoi daruri de la orășeni și sara se ospătează cu toții împreună.

Se ḍice că origina acestei sĕrbători ar data de la așeḍarea coloniei germane în această localitate, cu care ocasiune biserica colonieĭ s'a sânțit cu o pompă deosebit de strălucită, tăindu-se jertfă cel mai frumos berbece. Deci întru amintirea aceleĭ festivități ea apoi e repetată în fie-care an.

Sânțirea bisericeĭ în limba germană se numește: *Kirchweihe* și coloniștii după timpuri începênd a 'și perde limba aŭ făcut din această numire *Kirvai la berbece.*

d.	Babița.	p.	Bogleștilor.
„	Bacaronii.	d.	Boldeștilor.
„	Bâdea.	m.	Bomb.
v.	Băeșesii.	d.	Borcan
d.	Băeșilor.	„	Bordeștilor.
„	Bălan.	p.	Bortășeștilor.
m.	Balomireasa.	d.	Boteștilor.
d.	Baluluĭ.	mn.	Botașul.
mn.	Băraca.	m.	Bradiĭ.
m.	Bêlc.	v.	Brătinesiĭ.
s.	Belioara.	d.	Breaza.
d.	Berbeceanuluĭ.	s.	Brădeștĭ.
m.	Biharea.	s.	Brădeștĭ.
p.	Blaș.	v.	Bucenișuluĭ.

s. *Bucurescĭ* e un sat în Zarand aproape de Brad.

o. *Brad.* Acesta e un orășel în Zarand unde se află bune școale primare și un liceŭ român gr. or. cu patru clase înființat prin subscripțiunile satelor din acel comitat.

Bistra. In acest sat a funcționat ca preot mirean nemuritorul Alexandru Sterca Șuluț, de unde a trecut la Șimleŭ ca vicar al Selagiuluĭ, iar la

1850 a fost ales episcop și la 1855 mitropolit al Românilor greco-catolicĭ cu reședința în Blaș.

In satul Bistra am vĕdut ceea-ce n'am vĕdut în alte satę românești, fie din munțĭ, fie din câmpiĭ, și anume aceea că în acest sat lăutariĭ nu sunt țigani, ci *români neaoși*.

Bistreniĭ aŭ foarte mare atragere și talent natural de a cânta cu vioara, flauta, clarinetul, violoncelul, etc. E încântător de a asculta pe acești lăutarĭ români cântând cântecul lui Horia și marșurile eroice ale lui Iancu. Lăutariĭ bistrenĭ, în plina lor fericire se pot vedea maĭ cu samă la bâlciurĭ (târgurĭ) în Câmpenĭ, Lupșa etc.

Bucium-Sat.
„ **Isbita.**
„ **Muntarĭ.**
„ **Șasa.**
« **Țoenĭ.**
„ **Valea-Albă.**

Acestea sunt unele din cele maĭ frumoase și renumite sate din apropierea Abrudului și sunt cunoscute sub numirea colectivă: *Buciumanĭ.*

Locuitorii acestor sate mai toți se ocupă cu băișagul și împreună cu ceĭ ai Abrudului încă din vechime se bucurau de anumite drepturi și libertăți naționale, pe cari feudalismul maghiar ajutat de cel austriac a isbutit de a le sugruma.

Portul buciumanilor și al buciumanelor e cel mai frumos dintre toate porturile câte le-am vĕḑut în ținuturile românești; eleganța lui, bogăția brodăriei și culorile cele mai gingașe și estetice sunt cu mult mai pe sus de cât să le pot descrie. Dar și în ceea ce privește frumusețea femeilor și a bărbaților din Buciumani, pot să afirm fără să 'mĭ fie frică de a fi desmințit, că ocupă locul ântêiŭ printre Români. Portul și frumusețea acestor munteni și muntene a fost descrise îndestule rênduri în modul cel mai măgulitor de către visitatorii străini. Chiar și renumitul romancier maghiar Mauriciŭ Iokai din acest ținut romantic românesc și-a luat subiectul pentru com-

punerea frumosuluĭ şi interesantuluĭ sĕŭ roman: *Săracii Avuţi* saŭ *Faţa Neagră*, prin care, după cum s'a afirmat de către maghiarĭ, ar indentifica pe reposatul *baron Vasile Nopcia* şi în deobşte purtarea aristocraţilor românĭ renegaţĭ din Transilvania.

Dumineca e ḑi de târg în Valea Albă şi în această ḑi se pot vedea adunaţĭ la un loc, Buciumanĭ şi Buciumane, Mogoşenĭ şi Ponorenĭ, Intregăldenĭ şi Carpinişenĭ, şi în adevĕr nu ştiĭ la ce să priveştĭ maĭ mult, la statura atletă şi la capetele de Cesarĭ ale bărbaţilor, saŭ la frumuseţa de ḑeiţe şi la costumul pitoresc şi nedescriptibil de elegant şi de bogat al femeilor din Buciumanĭ?

Locuitoriĭ muntenĭ e sciut că afirmă cu mândrie a fi Românĭ, dar nicăieriĭ numele de Român nu inspiră streinilor un respect atât de mare ca în acest ţinut al Abruduluĭ.

Buciumaniĭ, pe lângă partea însemnată ce o aŭ în istoria generale a

muntenilor, mai aŭ și o alta specială a lor pe care numai un monograf saŭ istoriograf de specialitate ar putea-o înfățișa în adevĕrata eĭ lumină.

Am ḑis mai sus că aceștĭ bravĭ Românĭ eraŭ oamenĭ liberĭ și aveaŭ drepturile lor proprii naționale.

Dar crudul feudalism maghiar dinainte de 1848, care, cu ajutorul baionetelor austriace, dobora tot ce întâlnea românesc în calea sa, a isbutit să suprime și libertățile Buciumanilor, făcêndu-ĭ iobagĭ aĭ Statuluĭ saŭ cum ḑic munteniĭ aĭ *Fiscușului*.

Incă înainte de revoluțiunea luĭ Horia aceștĭ locuitorĭ ca și ceĭ-l'alțĭ muntenĭ începuse a se judeca cu Statul, dar Statul fiind și *pârîtul* și *judecătorul*, an cu an trecea și *moțul sĕrmanul* dreptate tot nu maĭ găsea.

La 1837, locuitoriĭ aŭ refusat de a maĭ face *iobăgiă*; guvernul feudal-aristocrat a rênduit putere armată pentru a-ĭ supune.

La intrarea soldaților în Bucium-Sat,

200 oameni în frunte cu săteanul *Mănase Cosma* aŭ protestat. Căpitanul Vizner, comandantul husarilor, s'a repeḑit asupra luĭ Cosma şi a început să 'l bată cu sabia peste cap, şi a doua ḑi l'a maĭ supus şi la o crâncenă şi barbară bastonadă. Patru căprarĭ de la husarĭ i-aŭ tras 100 de beţe, din care pricină a rĕmas schilod şi ne maĭ putênd lucra cât a maĭ trăit a umblat cerşind.

Soldaţiĭ aŭ stors de pe locuitorĭ 20.000 fiorinĭ şi luându-le şi 50 de vite, aŭ plecat din Bucium la Abruḑel şi *Cărpeniş*, unde tot asemenea *dreptate ungurească* aŭ făcut. Fruntaşilor confiscându-li-se averea aŭ fost înfundaţĭ în temniţele de la Aiud unde aŭ zăcut ferecaţĭ în lanţurĭ până la sfârşitul anuluĭ 1842.

Pe vremea aceea se aşeḑase în Buciumanĭ o femeă nobilă şi foarte instruită, cu numele *Ecaterina Varga*, despre care unĭĭ credeaŭ că e maghiară, alţĭĭ că e română şi ceĭ maĭ

mulţĭ că ar fi vĕduva unuĭ renumit advocat din Viena, care în maĭ multe rînduri ar fi fost la Curtea împĕrătească în causa procesuluĭ muntenilor şi ast-fel socia luĭ, avênd un talent şi o instrucţiune superioară, s'ar fi iniţiat cu deaměnuntul în starea lucrurilor din munţiĭ apusenĭ.

Şi în adevĕr Ecaterina Varga, îndată ce s'a stabilit în Buciumanĭ, s'a pus pe lucru, şi a luat asupra sa apĕrarea locuitorilor în procesul cu Statul. Inainte de toate a înaintat o petiţiune în care documenta că Româniĭ din acel ţinut aŭ fost şi sunt oamenĭ liberĭ, iar nu iobagĭ. Petiţiunea era scrisă în limba maghiară şi sub-scrisă: *Varga Caterina.*

După aceea a început a ţine prin bisericele comunelor întruniri publice, la carĭ participaŭ muntenii la început cu sutele şi apoĭ cu miile. Ţinerea întrunirilor în tot-d'a-una o anunţa de maĭ înainte prin comune, şi de aceea participaŭ la ele locuitorĭ din cele

maĭ depărtate cătune. In întruniri, această femeiă nobilă învĕța pe oamenĭ să lupte cu bărbăție pentru libertățile și drepturile lor răpite. Popularitatea sa începuse a cresce în cât numele eĭ resuna de la o margine la alta a munților și Moțiĭ cu drag o numeaŭ: *Cătălina, Doamna noastră.*

Guvernul și aristocrația feudală începuse a tremura de frică: se temeaŭ că vor vedea revoluțiunea luĭ Horia în a doua ediție. De puterea armată nu cutezaŭ să facă întrebuințare pentru prinderea agitătoareĭ; prin urmare, s'aŭ folosit de un alt mijloc, de mijlocul *trădăreĭ.*

Ecaterina Varga anunțase pentru ḑiua de Bobotează, 6 (18) Ianuariŭ 1847 ținerea uneĭ întruniri înaintea bisericeĭ din Bucium-Isbita.

La această întrunire din nenorocire se ivesc și *„patru domnĭ“*, între carĭ unul era *prelat cu crucea mântuitorului pe pept.* . . . . altul *vice-comite* și ceĭ-l'alțĭ duoĭ eraŭ *funcționarĭ* de la *ofi-*

ciul camerar din Abrud. Domniĭ aveaŭ săniĭ cu câte patru caĭ ca smeiĭ. După serviciul divin, cel *smerit*, cu *crucea restignireĭ pe pept*, chiamă pe doamna Ecaterina la o parte, o ia la braț, merg încetișor înainte; . . . ceĭ-l'alțiĭ cu săniile îĭ urmează; . . . . dar tot în *pas*. Depărtându-se în cât-va de mulțimea poporuluĭ, *popa*. . . poftește pe doamna în sanià, ca să meargă împreună la prând la preotul local. Doamna primește invitarea, dar n'apuca-se a se aședa bine în sanià și caiĭ o rup la fugă ca fulgerul; a doua sanià după eĭ. Doamna vrea să sară, *popa* o ține încleștată. Atuncĭ se aude un țipet, care a umplut munțiĭ de jale; țipetul doamneĭ Ecaterina: *Nu mĕ lăsațĭ fraților! Trădare!* . . . . . .

Ecaterina Varga cu iuțeala fulgeruluĭ a fost condusă la Alba-Iulia, unde a fost în aceeașĭ temniță închisă în care a zăcut și martirul libertățeĭ, Horia.

Cine a fost și de unde a venit această nobilă femeiă? Cu cine și ce

corespondență avea ea și unde se ducea când dispărea câte o lună și două din Buciumani? Ce s'a făcut cu ea, și unde a murit? Iată tot atâtea întrebări asupra cărora planează până în acest moment o negură deasă!

E de datoria istoricilor noștri, ca în interesul istoriei naționale, să risipească cât mai curênd această negură ce întunecă vederea Românilor.(1)

C

Calata saŭ Rîul Calateĭ. La 12 Martie 1849 comandantul ungur Gyelei cu 1600 de honvedĭ s'a încercat să pătrundă în inima munților pe la Mărișel și Rîul-Calateĭ.

---

1). Cele relatate în privința acestuĭ episod istoric, parte le-am auḑit și eŭ de nenumĕrate orĭ din gura a lor noștri când eram acasă în munți; parte le-am estras din *O lacrimă ferbinte* a d-luĭ Șuluț, în care figurează chiar și persoanele cu numele lor. Eŭ am omis cu intențiune numele, lăsând în sama *istoriculuĭ competent* ca să le descrie cu imparțialitate tristul rol de gendarmĭ, pe care l'a jucat fie-care din ele în această tragedie.

(Teofil Frâncu.)

Mărișeleniĭ împreună cu femeile lor aŭ dat pept cu inimicul. Soarta lupteĭ a decis-o *eroina Palagia Roșiă*, care a organisat și a comandat ceata femeilor.

Femeile punêndu-șĭ pălăriĭ bărbătescĭ pe cap, încălecând pe caiĭ, urcând în cea maĭ regulată ordine pe muntele Grohotu și ajungênd în creasta luĭ, *Palagia Roșiă*, privind mișcările inimiculuĭ, în momentul bine-venit, a dat semnalul cu tulnicul la o lovire generală. Femeile simulând o demonstrațiune, bărbațiĭ lor Mărișelenĭ aruncatu-s'aŭ ca leiĭ asupra dușmanuluĭ, care nu maĭ căuta să se bată ci maĭ mult să scape cu fuga.

Câmpenĭ. Cine dorește să cunoască portul, obiceiul și statura Moților saŭ Țopilor, n'are de cât să asiste la un bâlciŭ (têrg) în Câmpenĭ, capitala lor. Acest mic orășel e situat pe țĕrmiĭ Arieșuluĭ în mijlocul celor maĭ veselĭ și romanticĭ munțĭ și e umbrit de umbra celor maĭ frumoșĭ braḑĭ carĭ, de pe dealul *Podurile,* se resfață în rĕs-

lățirea stufoaselor lor cetinĭ asupra Câmpenilor.

In acest orășel era cartierul general al Ianculuĭ și tot din el eraŭ și ceĭ maĭ distinșĭ și vitezĭ tribunĭ aĭ luĭ, ca *Corcheș* și *Mihail Andreica*, despre carĭ Iancu cu plăcere se esprima că dacă aceștia ar fi făcut studiĭ militare ar fi eșit ceĭ maĭ marĭ strategicĭ aĭ timpuluĭ nostru modern.

La Câmpenĭ era și sediul trupeĭ de elită a Ianculuĭ. Această trupă carĭ se numia *gardă* saŭ *gardiștĭ* și carĭ, orĭ unde era o luptă care trebuia să decidă asupra munților, eraŭ pușĭ în capul glotașilor și băgațĭ ceĭ d'ântêiŭ în foc. *Gardiștii* se compuneaŭ din ceĭ maĭ frumoșĭ, voinicĭ și pricepuțĭ feciorĭ aĭ Moților. Tamburul lor major era frumosul și istețul copil de 12 anĭ al luĭ Petru Călțunarul din Câmpenĭ. Despre acest copil se ₫ice că adese când vedea că lupta mergea prea încet, da semnalul la asalt, fără să aștepte comanda maĭ marilor sĕĭ, și așa multe din bătăliele Moților numaĭ

prin aceasta a luĭ îmbărbătare s'ar fi câştigat.

Cu ocasiunea uneĭ aprovisionărĭ a cetăţeĭ de la Alba-Iulia, gardiştiĭ fiind bătuţĭ de Unguri, tamburul lor, cel de 12 anĭ, era să fie prins de honvedĭ. In momentul când era să pună mâna pe el, apare tribunul *Andreica* ca trăsnetul în mijlocul lor, apucă pe copilaşĭ de păr, l'a ridicat pe cal şi aşa a fugit cu el sus la munte în sus.

. . . . . .

Pentru a'şĭ putea face cine-va o închipuire cum se băteaŭ aĭ noştri cu mânile goale şi rupţĭ de foame cu înarmaţiĭ şi îmbiubaţiĭ honvedĭ susţinuţĭ cu banĭ şi cu muniţiunĭ chiar de Nemţiĭ austriacĭ, reproduc aci din *O lacrimă fierbinte* următoarea scenă, care orĭ-căruĭ Român adevĕrat trebue să-ĭ sfâşie inima de durere.

Intr'una din ḑile d. Iosif Şuluţ şi Iancul se preumblaŭ sub pădurea de braḑĭ *Podurile* şi la un isvor limpede ca cristalul sta un om necăjit ţinênd

la scocul pe care curgea apa o bucată de mălaiŭ uscat pentru a o înmuia spre a o putea mânca.

Iancul vĕḑêndu'l l'a întrebat:

„Auḑĭ! n'aĭ căpătat poruncă să-ţĭ ieĭ merinde pe 4 ḑile?

„Da, însă fiind muerea bolnavă nu mĭ-a putut face merinde; un mălaiŭ ce'l aveam l'am lăsat la copiĭ.

„Dar lance nu aĭ; cu un par vreĭ să mergĭ la bătaie?

„Sum om sărac, coasă n'am, banĭ tocmaĭ n'am.

„Ticălosule, ḑise Iancul rĕstit, nu ţĭ-aĭ putut câştiga până acum vre-o armă?

„Am, domnule, douĕ acasă pe carĭ le-am luat de la hovenḑĭ în bătaia de la Abrud, dar n'am cu ce le încărca, n'am fişagurĭ, (cartuşe). Dar nu te supăra, domnule, puşcă am, voiŭ lua eŭ de la duşman cărtuşe, numaĭ daca nu mi-ar muriĭ biata nevastă şi copiĭ de foame".

D. Şuluţ i-a dăruit 1 fiorin. . .

. . . . . .

După bătaia de la *Fântânele*, în o ḑi de vară ferbinte ca și soarele, d. Șuluț, preumblându-se pe țermul văl-celeĭ, care curge prin mijlocul Câm-penilor, vede șeḑênd lângă apă un le-gionar vienez cu capul de moarte pe pălăriă și un *tunar unguresc*.

Neamțul mereŭ lua cu o lingură de lemn apă din gârlă și o dedea tuna-ruluĭ. Acesta o lua în gură, și apoĭ 'ĭ curgea amestecată cu sânge pe sub bărbie.

D. Șuluț s'a apropiat de eĭ și i-a întrebat pe nemțește ce fac?

Neamțul plin de bucurie a rĕspuns în limba luĭ că omul de lângă el i-a scăpat viața și e rănit la un picior și un alt glonț i-a străbătut prin gură și i-a eșit prin gât și de aceea apa nu o poate înghiți.

„Cum se poate, apoĭ și el pare a fi prisonier ca și tine?

„Nu! el este Român și tocmaĭ de aceea nu pot vorbi cu el.“

Tunarul s'a uitat lung la d. Șuluț

şi c'un glas care de abia se putea auḑi i-a grăit:

„Da nu mĕ cunoscĭ, domnule? Eŭ sum omul căruia i-aĭ dăruit 1 fiorin.“

. . . . . .

Fraţiĭ Golescĭ, Bălcescu, N. Ionescu etc., în acele vremurĭ grele, aŭ stat până târḑiŭ în toamna anuluĭ 1849 în Abrud şi Câmpenĭ şi Alexandru Golescu când se preumbla la Câmpenĭ pe ţĕrmul Arieşuluĭ, vĕḑênd *puişoriĭ Moţilor*, părăsiţĭ şi flămênḑĭ, dar tot-d'a-una veselĭ jucându-se de a soldaţiĭ, cu durere oftând esclama: *Românaş copil de brav, până când veĭ fi tu sclav.*“

s. **Cărpeniş.** Acest sat se întinde între Câmpenĭ şi Abrud şi d'aicĭ sunt ceĭ douĭ *vice-căpitanĭ Cloşca* şi *Crişan*, din revoluţiunea de la 1784 a luĭ Horia.

mn.	Calu.	d.	Călugăruluĭ.
m.	Calu de peatră.	„	Camniţeĭ.
d.	Căldărĭĭ.	m.	Căpăţina.
m.	Călineasa.	m.	Căprăreţiĭ.

d. Caprii. Un deal situat de asupra Abrudului care la 1848-49 a servit Românilor ca punt de observaţie.

d. Capsa.
„ Cărbunarilor.
v. Cărlorii.
mn. Carol.
m. Cărsteasa.
„ Casa de peatră.
v. Caselor.
mn. Cătanii.
d. Cetâţa.
v. Cerniţa.
d. Cetate.
„ Cerbului.
s. Certegea.
m. Certegiŭ.
d. Ceureasa.
„ Chimeteştilor.
„ Cimbreiu.
„ Citera.
„ Cingitura.
v. Ciuculeştilor.
p. Ciunchii.
d. Colţul Lucii.
„ „ Petrii.
m. Comanda.
d. Comeştilor.
„ Comişel.
mn. Concordia.
d. Conţu.
p. Conţului.
m. Corabia.
p. Corbului.
d. Corbului.
s. Corna.
d. Corneş.
„ Corneţ.
p. Coroeştilor.
mn. Coşomanta.
m. Costeasa.
d. C. Troianului
p. Costinuţ.
mn. Cremene.
„ Cremeniş.

m. Ciunget.
m. Coţana.
d. Ciungiĭ.
s. Ciurileasa.
d. Ciuta.
m. Coblişul.
d. Coboşeştilor.
„ Coacăz.
p. Coceştilor.
p. Cocos.
mn. Cocul.
p. Codruluĭ.
d. Colnice.
mn. Colţul.
d. Creţeştilor.
m. Crestături.
mn. Crăsniciĭ.
d. Crişuluĭ.
r. Criş.
m. Crucile.
d. Cucutiş.
„ Cufundosul.
v. Cumpăna.
d. Cuptorușiĭ.
„ Curătură.
m. Curcub. mare
m. Curcub. mic.
d. Cursele.

Cerbu. Această localitate e situată la coastele Buciumanilor, în strimtoarea drumuluĭ de ţară, care duce de la Abrud la Slatna şi avênd în faţă Dealul-mare.

In lupta cu Hatvani de la 19 Maiŭ 1849, din Abrud, la Cerbu s'a întêmplat cea maĭ fioroasă scenă. La această luptă a participat contra Moţilor şi a *şasa Companiă din legiunea nemţească de la Viena*. Aceştĭ legionarĭ pentru

distincțiune purtaŭ la chipiurĭ *capul de moarte*, în semn că eĭ nicĭ nu cer, nicĭ nu daŭ nimenuĭ pardon.

Pentru cunoașterea acelora, carĭ aŭ provocat acel crâncen măcel, trebue maĭ nainte de toate să avem o ideiă, fie măcar cât de palidă, despre cursele întinse de Kossuth prin un trădător.

Dictatorul Ungurilor, Kossuth, în urma nenumĕratelor lupte care de care maĭ sângeroase, convingându-se că nicĭ una din trupele sale n'a putut să spargă cordonul și să străbată în mijlocul munților, a uneltit un plan simulat pentru al cărui punere în aplicare a ales pe un român nemeș (nobil) de neam din Ungaria. Numele luĭ era Dragoș, frumos și istoric nume românesc, dar ticălos era cel care nu și-l scia respecta.

Dragoș fiind deputat în dieta din Pesta și stând în relațiunĭ de *servilism* cu Kossuth, stăpânul luĭ, a vestit pe Iancul că ar dori să aibă o întâlnire.

Iancul s'a învoit.

Locul de întâlnire, s'a destinat satul *Mihăileni* din Zarand, unde la 25 Aprilie a sosit Iancu cu prefecții munților, avocații Buteanul și Dobra, și prefectul Câmpiei Transilvaniei, preotul Vlăduț.

Conferința a deschis'o Dragoș dicând:

„Capitala Ungariei este reocupată. Toată Ungaria e curățită de naimiții Nemților; armele maghiare peste tot învingătoare. Principele Windischgraetz rechiămat; camarila umilită; în Viena colcăiri mari; toată Galiția în arme și că peste puțin se va deschide un congres European. Austria se va desființa. Rege al Ungariei se va proclama ducele *de Leuchtenberg, ginerile împăratului Rusiei.*"

Conferința apoi s'a amânat pentru a se continua la Abrud după ce Dragoș va aduce hârtii de la Kossuth cu privire la punctele de împăciuire.

La 4 Mai, Dragoș a redeschis la

Abrud conferința de la care acum numaĭ Vlăduț lipsea.

In timpul negoțierilor, sosește un *curier* și vestește pe ceĭ din conferință despre apropiarea luĭ Hatvani cu o armată numeroasă; imediat după aceea sosește al doilea *curier* și anunță că Hatvani e la Abrud.

Dragoș respundea că chiar dacă ar veni Ungurii, celor de față nu li se va atinge nicĭ un fir de păr.

Dobra și Buteanul rămâind în oraș aŭ plătit cu viața, după cum am arĕtat maĭ sus, încrederea pe care a avut'o în Dragoș.

Iancul a scăpat încălecând iute pe cal și alergând în galop la Câmpenĭ unde adunându-și cu grăbire oastea a dat năvală asupra Abrudului în care se încuibase Hatvani.

Revenind acum la Cerbu, iată cum descrie Iancul acea cruntă bătăliă:

„Oastea luĭ Hatvani se compunea cel puțin din 2800 oamenĭ cu 5 tunurĭ.

„Vênătorii Moților ajunseră ca să nu mai aibă măcar o pușcătură de praf, însă lancerii lor staŭ la Cernița gata de bătaie. După ce compania nemțască se apropiă cu tunurile de Moți, atuncĭ aceștia își aruncară pălăriile și sumanele, se îndreptară din toate laturile asupra companieĭ nemțescĭ și asupra tunurilor lor, pe care le și luară, iar compania nemțească după o luptă din cele mai desperate o măcelăriră; unii din Nemți se uciseră eĭ înșiĭ, pentru ca să nu fie deculați de lănceri. Unul din aceĭ oameni rătăciți cuvêntă către un Moț românește stricat: *Nu mĕ omorâ, pentru că eŭ sunt neamț din Viena unde șede împĕratul.*

„Dacă tu eștĭ neamț din Viena precum singur spuĭ, apoĭ mĕ mir pentru ce totușĭ te baț asupra împĕratuluĭ. Și cine te aduse pe tine în munțiĭ noștri pentru ca să ne despoi și să ne omorĭ pe noĭ oameni sĕrmani? și pentru ce porțĭ tu capul de moarte la pălăria ta? Tu

trebue să morĭ", şi cu aceasta îl străpunse.

„Din acea companie numaĭ 6 nemţĭ remaseră în viaţă. . . . Opt honvedĭ cercară să scape în satul *Dupăpeatră. Acolo însă apucându-i două femeĭ tinere şi două fete îĭ deculară pe toţi.*

„Câţĭ vor fi scăpat cu Hatvani nu se poate afla sigur. Unĭĭ ḑic că numaĭ 14, alţiĭ 50 şi iarăşĭ alţiĭ că 80 ar fi scăpat cu el."

D

m. Dameş.
mn. Damuţeştĭ.
d. Dârnineĭ.
mn. Dăroia.
mn. Despicata.
p. Divăiĭ.
v. Disdituluĭ.
d. Dobraneĭ.
v. Dobreasa.
m. Dole.
m. Dorna.
v. Dosuluĭ.
d. Drediţa.
v. Drediţiĭ.
v. Dragostiĭ.
d. Drevul.
m. Duba.
m. Dumitreasa.
mn. Dungul.

st. **Detunata.** Această stâncă care e de asupra Buciumanilor, e una din minunea-minunelor pe care vin să o vadă străinii din cele mai depărtate ţări. La 1852 a visitat-o şi Impĕratul Franţ Iosif al Austrieĭ şi aicĭ ĭi s'a servit o îngheţată şi un buchet de florĭ de munte, de cătrĕ o frumoasă românĕ buciumanĕ pe care toţĭ câţĭ îl înconjuraŭ aŭ admirat-o pentru frumuseţea eĭ, ce nu era nicĭ c'un fir de pĕr mai pe jos ca a ḑeiţeĭ *Venus*.

E

d. Eapa.
d. Earba-rea.
d. Epureştĭ.

F

m. Făget.
d. Fântâna rece.
mn. Făurii.
p. Faurului.
d. Felii.
„ Fleanca.
mn. Floreştilor.
m. Frânturii.
d. Frasinul.
mn. Frasinul.
d. Frăteasa.
„ Frumos.

d. Fleuluĭ.
mn. Floreştilor.
d. Flocosul.
d. Frunţilor.
„ Furcilor.

d. **Fericet.** Un deal de o înălţime considerabilă pe care este aşedată casa luĭ Horia, care, mulţumită neinteresăreĭ muntenilor, dar în special a nepoţilor luĭ, este în ajunul uneĭ totale nimiciriĭ.

m. **Fântânele.** Pentru a putea înfăţişa cititorilor acest admirabil loc în deplina luĭ frumuseţe mi-ar trebui se dispun de penelul unuĭ pictor renumit şi parcă chiar şi atunciĭ copia numaĭ cu anevoe s'ar putea apropia de original.

Nicĭ o călătorie pe faţa pământuluĭ nu cred că poate fi maĭ plăcută şi maĭ încântătoare de cât aceea când cine-va merge de la Câmpeniĭ călare peste Muntele mare pe la Fântânele la Cluş. Pe coama acelor munţiĭ, care pare a se înălţa până la cer, se întinde o pajişte ca şi cea maĭ frumoasă luncă de

la şesurĭ, iar coastele lor sunt acoperite de dese şi stufoase păduri de brad.

La 21 Iunie 1849 romanticele Fântânele s'aŭ schimbat în cel maĭ frumos câmp de onoare pentru Românĭ în lupta lor din acea ḑi cu Ungurii. . . .

. . . . . .

In primă-vara anuluĭ 1848 un frumos şi voinic tênĕr maghiar călătoria prin munţiĭ noştri, admirând frumuseţea lor şi poate studiind chiar şi tăria lor. Numele tênĕruluĭ era *Vasvary Pal*, despre care se ḑice că era atât de învăpăiat maghiar şi un orator atât de mare în cât chiar şi *vulpoiul slovac*, Kossuth, începuse a'şĭ teme popularitatea de el, maĭ ales că doamnele din Pesta în semn de stimă şi admiraţiune îĭ dăruise un frumos inel de aur. Pe inel era gravată *o carte deschisă peste care sta curmeḑiş o sabiă scoasă din teacă.* Pe o pagină a cărţeĭ era inscripţiunea: *V. P.* iar pe cea-l'altă *1848 Martie în 15...* ḑiua proclamăreĭ revoluţiuneĭ.

. . . . . .

Intr'o ḑi de Maĭ liniştită şi luminoasă a anuluĭ 1848 un străin călător bate la uşa Ianculuĭ, care era acasă la părinţiĭ luĭ în Vidra. Străinul era Vasvary.

Iancul cu dragoste îl primeşte şi 'l găzdueşte.

Străinul arătând bunătăţile ce ar aduce pentru ţară unirea Ardealuluĭ cu Ungaria, Iancul îl combătea şi vorba-vorbă aducea în cât Vasvary mâhnit grâia:

„Daca nu vreţĭ unirea, vom face-o noĭ cu armele!“

Iancul respundea:

„Să şciĭ că eŭ sum nepotul luĭ Horia, care a crescut în casa asta, unde ne aflăm noĭ, şi care a murit pe roată şi iĭ s'aŭ aruncat trupul în toate părţile lumeĭ: *sum gata a'ĭ urma luĭ*, dar unirea cu ţara Ungurească nicĭ mort n'o primesc!“

Stăpânul caseĭ, părintele Ianculuĭ, unul din ceĭ maĭ de frunte sătenĭ tăindu-le discuţiunea ḑise:

„Daca e vorba de unire, apoĭ Ardealul trebue să se unească cu ţara Românească; *aşa cer sătenii noştrii.*“

„Ei bine bade, dar nu toţi simţesc aşa, căcĭ Românii din Maramureş, Sătmar, Biharea, etc., sunt cu noĭ şi ce veţi opune înfricoşateĭ puterĭ maghiare?“

„Braţele noastre, coasa şi ferul de la plug, respunse Iancul, dar unirea nicĭ morţi n'o vrem.

„*Atunci,* răcni Vasvary, *otărască între noĭ sabia!*“

„*La revedere pe câmpul de bătaie,* respunse Iancul, şi ceĭ douĭ adversarĭ întinḑindu-'şĭ mâna se despărţiră. . .

. . . . . .

Printre braḑĭ şi pe cărărĭ ânguste rătăcia un tênĕr călător adâncit în gândurĭ grele şi însoţit de un călăuz.

Gândurile în carĭ se adâncise nu ĭĭ le putea risipi nicĭ poveştile călăuzuluĭ, nicĭ sgomotul păraelor şi numaĭ când s'a apropiat de *Fântânele* s'a deşteptat şi pe care privindu-le şĭ-a ridicat capul spre cer şi a esclamat:

„Doamne! ce loc încântător! Dac'aşĭ fi un *lord bogat* aşĭ lăsa prin testament să mĕ îngroape aicĭ unde nimic nu conturbă această tăcere sĕrbătorească! Aicĭ pare că eştĭ maĭ aproape de D-ḑeŭ!“ [1]) . . . . . , . .

. . . . . .

Pe la mijlocul luneĭ luĭ Iunie 1849 în cartierul general de la Câmpenĭ se vedea o mare mişcare.

De la trecătorile munţilor spre Cluş soseaŭ necurmat curierĭ şi anunţaŭ pe Iancul că Ungurĭĭ înaintează spre Câmpenĭ şi că satele Mărişel, Jurcuţa, Rîul-Calateĭ, etc., le aŭ şi prefăcut în cenuşă.

Iancul trimite pe tribunul *Corcheş* din Câmpenĭ cu 123 vênătorĭ şi 317 lanceriĭ, cari sosesc în ḑiua de 20 Iunie la *Fântânele*, unde a aşteptat sosirea trupeĭ maghiare comandată de Vasvary şi al căruĭ numĕr se urca la 3000 oamenĭ, între carĭ 300 avênd securĭ ca se cureţe din cale barica-

[1]) *O lacrimă ferbinte* P. I.

dele de lemn ce le ridicaseră Românii; afară de aceştia Vasvary mai avea cu sine şi 5 tunuri.

Iată acum cum descrie şi un scriitor maghiar în ţiarul *Banfi-Hunyad* reprodusă şi de ţiarul *Egyetértés* din anul 1885, această crâncenă luptă:

«Când eram la Câmpeni multe am auzit vorbindu-se de Vasvary Pal şi mulţi plângând îşi aduceau aminte de resultatul nenorocit al aceleĭ ciocniri sângeroase.

„Românii erau comandaţi în contra luĭ Vasvary, de Niculae Corcheş, care a decedat acum de curênd la Câmpeni în miseriă. De la el am descrisă în limba română cursul bătăliei de la Fântânele,

„Manuscrisul sună din cuvênt în cuvênt astfel:

„Era în ţiua de 21 saŭ 22 Iunie şi Albăceniĭ necurmat vesteau că trupa duşmană maghiară a sosit la Riul-Calateĭ, unde neîncetat trebuind a se lupta cu ea, cereau de la Iancul ajutor

şi muniţiunĭ. Iancul de nenumerate orĭ le-a refusat cererea ḑicând „minţiţĭ“; dar eŭ intervenind am luat cu mine 300 gardiştĭ aleşĭ dintre ceĭ maĭ vitezĭ, am încărcat pe douĭ caĭ muniţiunea şi în séra de 20 Iunie am ajuns la locul pe care poporul îl numeşce *Stânişoara*.

„La Stânişoara îndată ce am sosit am trimes curierĭ după căpitaniĭ de la Măgură şĭ de la Marişel, cari venind m'aŭ informat despre locul unde se află inimicul. Şi în adevĕr din direcţiunea care mi-aŭ arĕtat-o se vedea înălţându-se norĭ de fum spre cer.

„Am dat ordinile cuvenite. Am trimes spionĭ în toate părţile. Dimineaţa eram positiv informat că Ungurii înaintează spre noĭ, avênd de gând se pătrunḑă la Câmpenĭ.

„Ne am aşeḑat în muntele *Fântânele* şi mi-am împărţit trupa în patru părţĭ. Am poruncit căpitanuluĭ de la Marişel ca se împresoare corpul de armată al Ungurilor şi se 'l atace; pe că-

pitanul de la Măgura l'am pus în aripa dreaptă și pe gardiștiĭ meĭ i-am pus față în față cu lăncerii Albăceni acoperind și aripa stângă.

„Ast-fel formasem un cerc împrejurul luncii din creasta munteluĭ. In curênd am auḑit împușcăturĭ. Ungurii înaintaŭ tot împușcând de și nu vedeaŭ nimic înaintea lor. Sub pedeapsă de moarte am oprit gardiștilor meĭ ca să împușce. Trupa mea era în cea maĭ mare liniște.

„Corpul de armată maghiar pășind pe câmpul deschis și neîntâmpinând greutățĭ se simța a fi în cea maĭ mare siguritate; aŭ făcut focurĭ și își gătеaŭ de ale mâncăriĭ. In acest moment am dat semnalul de atac. De odată se aud tunete dese de împușcăturĭ din câteșĭ patru părțile. Soldațiĭ maghiarĭ sar în picioare, vin în confusiune, din toate părțile sunaŭ împușcăturile și la fie-care împușcătură se stingea o viață de om.

„*Muscalĭ! Muscalĭ!* strigaŭ Ungurii din toate părțile.

„A doua ḑi de dimineaţă lupta tot maĭ curgea. S'a întâmplat însă ca dimineaţa să se lase o negură deasă în cât om pe om nu se vedea. Ungurii împuşcaŭ în aer.

„Dar noĭ carĭ cunoşteam natura neguriĭ ne-am culcat la pământ şi putênd vedea prin negură picioarele soldaţilor duşmanuluĭ nostru, trăgeam la sigur. Am făcut mulţĭ prisonierĭ, am luat maĭ multe tunurĭ şi pe de asupra am maĭ luat şi 100 boiĭ.

„Oştirea maghiară s'a distrus. Fiecare fugea în cotro vedea. Căile eraŭ rele şi fiind ocupate de noĭ nimenea n'a putut scăpa.

„Aşa a căḑut şi *Vasvary*, un toporaş i-a stat în cale, l'a lovit în cap cu toporul şi i-a sfărâmat capul.“

Aci se sfârşeste scrisoarea decedatuluĭ Corcheş şi urmează scriitorul maghiar ḑicênd:

„Românii l'aŭ despoiat pe Vasvary de preţiosul luĭ inel, de cingătoarea sabieĭ şi de căciulita de culcat. Inelul l'a

rescumpĕrat Sz. V. cu 14 galbenĭ; frăul caluluĭ se află în posesiunea notaruluĭ public. B. Cingătoarea sabieĭ se găseşte la Roşia iar la Corcheş a remas căciulița de culcat pe care a folosit-o până la moarte.

„Am luat un fac-sinile de pe inel. Pe inel e săpată o carte deschisă peste care ştă curmezişŭ o sabiă trasă din teacă. Pe o pagină a cărțiĭ se află inscripțiunea V. P. iar pe cealaltă 15 Martie 1848.

„In ḑiua tăereĭ capuluĭ S-tuluĭ Ioan, Româniĭ în fie-care an țin o serbătoare în acel loc.“. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Prin urmare dorința luĭ Vasvary s'a împlinit, căcĭ fără a fi fost un *lord bogat*, după cum ḑicea, s'a înmormântat la *Fântânele*.

G

d.	Gădăuțuluĭ.	mn.	Găurile.
m.	Gaiurul.	d.	Geamănul.
v.	Galbină.	d.	Gemenilor.
m.	Galbin.	mn.	Ghirta.
m.	Găletoia.	mn.	Glam.
s.	Gârda de jos.	m.	Godeanul.
s.	„ „ sus.	m.	Grohotarul.
v.	Gârdea seacă.	m.	Guipul.
m.	Găureasa.	m.	Gruiul.

m. **Găina.** Numele acestuĭ munte a ajuns să fie cunoscut chiar și în țările cele maĭ depărtate. La răspândirea luĭ a contribuit scrierile în limba germană privitoare la pretinsul *„târg de fete“* ce s'ar ține în muntele Găina în ḑiua Sânt-Petruluĭ al fie-căruia an.

Acel târg e descris *denaturat* maĭ cu seamă de scriitoriĭ maghiarĭ, ca Mauriciŭ Iokai, Lukacs Bela, astă-ḑĭ director general al căilor ferate ungare.

Înțeleg ca un poet cum este Iokai să se avênte când în cer, când în infern cu fantasiile sale, dar nu-mĭ pot

esplica cum aceĭ etnografĭ, carĭ se cred a fi serioşĭ când scriŭ nemţeşte, îşĭ pot permite a *bate câmpiĭ* în ceea ce priveşte contractarea căsătorielor la Moţĭ.

Numiţiĭ etnografĭ ḑic că fetele Moţilor s'ar pregăti cu aniĭ pentru târgul de fete din muntele Găina. Ele însoţite de părinţĭ şĭ-ar duce la târg zestrea compusă din haine scumpe, lăḑĭ, vite şi stupĭ. Pe creasta munteluĭ ar face fie-care familie câte o şatră în care ar pune la vedere zestrea feteĭ de măritat. Feciorii asemenea însoţiţĭ de aĭ lor ar duce la târg tot ce ar avea maĭ bun a casă şi maĭ cu seamă chimire (şerpare, curele de pele) încărcate cu aur şi cu argint. In fine, *peţitoriĭ* preumblâudu-se şi privind pe dinaintea şatrelor ar intra unde li s'ar împărea zestrea şi ar sta la tocmeală cu părinţiĭ feteĭ de măritat. *Pustniciĭ*, carĭ ar locui în munte ar face credinţa (logodna) şi în loc de inele s'ar schimba între tinerĭ năfrămĭ tindesite. Logodi-

ții nu s'ar putea cununa de cât la Sănt-Giorgiul anului viitor etc. etc.

Nimic mai neesact ca aceste povești ale acelor etnografi. Și neesactitatea reiasă în modul cel mai învederat chiar din espunerea lor pe care își întemeiază descrierea dicând: *„așa mi s'a spus“ „așa am audit“* despre *târgul de fete* din Găina. (Man sagte mir. Man erzählte mir. Man versicherte mir scherzveise, dice un etnograf, dass die Motzen bei dieser Gelegenheit möglichst Vieles, zuweilen auch Fremdes, zur schau tragen, um den Brauterwerbern damit zu schmeicheln = Mi s'a spus în glumă că Moții cu acea ocasiune pun la vedere cât se poate mai multe lucruri, une-ori chiar și străine, ca să amăgească (lingușască, măgulească) pe petitori).

Apoi pe *spuse, audite* și *povești glumețe* (hasliĭ) nu se scriu serioase cărți etnografice, onorabilĭ domnĭ etnografi! Ele trebue să se întemeieze pe studiĭ făcute la fața locului!

Eŭ care deja m'am întins prea mult în studiul meŭ, sum nevoit să renunț de astă dată la descrierea pe larg a aceluĭ têrg; dar dacă mi se va oferi posibilitatea voiŭ reveni în altă ediție saŭ voiŭ face un studiŭ separat asupra luĭ.

Gheţarul. E o pesceră la o adâncime de 15 m. Are maĭ multe încăperĭ subterane. Plafonul e de granit iar padimentul e de ghiață groasă de maĭ mulțĭ stânjenĭ. Din picăturile de apă se formează felurite figurĭ de gheață. Apa care se află în peşceră înghiață peste vară, iar iarna se desghiață. Locul acesta e foarte mult cercetat în timp de vară de străinĭ.

H

mn. Haba.
d. Hăbad.
m. Hălmăgeana.
mn. Hermania.
d. Horgii.
d. Horobul.
m. Hrenoăsele.

IJ

o. Iara.
p. Iaduluĭ
mn. Ieruga.
p. Imbru.
v. Ineilor.
m. Intre-ţohe.
s. Intregalde.
m. Irişoara.
d. Jidovuluĭ
mn. Jiperea.
d. Joldoăe.
calea Jumatec.

L

m. Lămăşoae
m. Lăptoasele
s. Lăpuşul
s. Lăzeşcĭ
v. Laziĭ
d. Leorda
m. Leordiş
m. Lespedar
m. Lespeḑi
m. Leş
d. Leşuluĭ
v. Liberţana
mn. Lilieci
v. Lipăiĭ
m. Lotrul
v. Lungă
mn. Lungeştĭ
s. Lupşa

M.

m. Măciuca
p. Maculuĭ
d. Madelineĭ
p. Mihuluĭ
d. Mioriĭ
mn. Mocirla

d. Măgura
d. Mălaiul
d. Mânzătoarea
p. Mânzuluĭ
m. Muntelè-mare
mn. Mare
d. Mărgaia
m. Mărineasa
m. Mărtóia
m. Mâţ
d. Melcilor
d. Meselor
mn. Mestecanĭ
d. Mieluluĭ
d. Modelea
d. Moliviĭ
d. Morarului
d. Mortat
p. Movilelor
s. Mogoş
s. Muncel
d. Munceloaselor
d. Munceluş
d. Mununa
m. Muntişorul
d. Murgăul
s. Muşca
m. Meterc

N.

m. Nămaşul onaculuĭ
v. Nanuluĭ
mn. Napoleon
s. Neagra de jos
„ „ de sus
mn. Neagra
v. Negriĭ
m. Negrele
m. Negrileasa
m. Negrul
m. Neteḍa
v. Nicóia

O

d. Ocoale
s. Ocolişul mare
v. Oideştilor
d. Olăreştilor

s. Ocolişul mic
mn. Ohaba
p. Oprişoi
d. Orzina

v. *Ordencuşa*. E o vale fórte romantică situată între două dealurĭ de stâncĭ. Poporul crede tocmaĭ din causa situaţiuneĭ sale fantastice că pe această vale umblă duhul rĕŭ.

P.

d. Padeşul
d. Padieş
d. Pădurea popiĭ
d. Paladeştilor
d. Paltenitul
d. Paltinuluĭ
p. Părăul-rĕŭ
mn. Patria
s. Peleş
m. Piatra-Albă
d. Piatra
m. Petrile luĭ Arad
d. P. luĭ Caliman
d. Piatra-Terneĭ
m. P. grăitoare
st. P. mĕndruţuluĭ
d. Plaiul
d. Pleşcuţa
d. Ploptiş
d. Plotunuluĭ
d. Podina
s. Valea Poeniĭ
m. Poenile Urs.
d. Poeniţa
s. Poiana
m. Poiana-lungă
p. Poiuluĭ
m. Pojar
d. Poale
d. Poliţa
s. Ponor
m. Ponoraş

m. Petreasa
d. Petruța
d. Pesceluĭ
m. Pipilic
m. Pirĭĭ
mn. Piuc
s. Ponorel
mn. Precup
d. Preluca
d. Pripora
m. Prislop
m. Pustia

mn. *Podurile.* E o mină în Bucium-Poenĭ unde se desgroapă multe anticităţĭ de pe timpul Romanilor; anticităţĭ carĭ dovedesc că în aceste ţinuturĭ trăiaŭ atuncĭ ca şi acum oamenĭ avêndu-'şĭ locuinţele lor stabile.

Poarta luĭ Ionele. E o pesceră pe valea Ordencuşa ce se ḑice a fi servit de locuinţe căpitanuluĭ de panduri, Ionele, care în timpurĭ de amarĭ suferinţe pentru muntenĭ maĭ punea „*domnii*“ la respect; versiune poporală.—

v. *Ponorașuluĭ.* Aci s'a ţinut cea d'ântâĭ adunare a luĭ Horia.

R.

v. Răcătăuluĭ
d. Răturile
m. Râzna
m. Româna
mn. Roşeţe
p. Roşu

d. Recea
d. Rechiţiĭ
r. Rîul-alb
mn. Rodu
mn. Roma
m. Rotundul
m. Runcu
d. Runculuĭ
d. Ruşilor

o. **Roşia.** Acest mic orăşel de munte se află în vecinătatea Abrudului şi pe teritoriul luĭ se găsesc cele maĭ numeroase şi bogate mine de aur. In acest orăşel a trăit şi a funcţionat ca protopop renumitul tribun de la 1848, *popa Balint.*

La 10 Decembre 1848, Protopopul Balint din Roşia a fost numit şi întărit de generalul Puchner ca prefect al Salinelor cu însărcinarea de a apăra trecătorile munţilor din spre Turda.

Pentru a rĕspunde pe deplin la misiunea ce iĭ s'a încredinţat, prefectul Balint şĭ-a stabilit cartierul general în Ocolişul-mare de unde conducea toate operaţiunile pe linia ce se întindea în josul Arieşuluĭ începând de la Sălciua şi până la Cheia Turdiĭ. Capacitatea pe care a desvoltat-o în această cam-

paniă îĭ este recunoscută chiar de către ceĭ maĭ competenţĭ strategicĭ, carĭ aŭ scris asupra luptelor pe carĭ le-a avut prefectul Balint cu Ungurii în 1848 şi 1849.

Dintre acele lupte ne mărginim a înregistra numaĭ următoarele.

Bătălia de la Iara de la 11 Ianuarie 1849; lupta dintre Bedeleŭ şi Valea Poeniĭ de la 27 Februare; luptele de la Masca şi Vidolm, carĭ aŭ ţinut de la 1 Martie şi până la 15 Aprilie. Dar dintre toate acestea cea maĭ mare este bătaia cu baronul Kemeny Farkaş, care comanda un corp de armată regulată compus din 7000 oamenĭ, 1 escadron de cavalerie şi 4 baterii de rachete. La această luptă a participat şi Iancu şi bătaia s'a început la 11 Iuniŭ şi a ţinut până la 15 Iuniŭ în care ţi oastea luĭ Kemeny a fost sfărâmată pe Şesul Muntarilor.

La 17 Iuniŭ, Balint victorios s'a îndreptat iarăşĭ spre vechiul luĭ cartier general de la Ocolişul-mare.

La 25, 27 și 29 Iuniŭ aŭ avut alte treĭ lupte sângeroase la Posaga și dealul Alescăŭ. In aceste lupte aŭ fost prădate de Unguri maĭ cu seamă satele Segacia, Oreștĭ, Băișoara, Muntele Băișoareĭ, Cacova-Iareĭ, Masca, Runcu și Lunca, între carĭ însă nu sunt înșirate și acele sate pe carĭ Ungurii le-aŭ pustiit prin foc în decursul erneĭ și al primă-vereĭ.

s. **Rogoșel.** La 6 Decembre 1848 s'a întêmplat aicĭ o înverșunată luptă între Albăcenĭ ajutațĭ de Bistrenĭ și între trupa Ungurilor. Sătenii Românĭ în această luptă aŭ fost comandațĭ de un anume Mateĭ Filip, om de 70 de anĭ, din satul Albac. Tot atuncĭ un alt albăcean anume Alecse neavênd nicĭ pușcă s'a apropiat de 12 honvedĭ, și smâcind pușca de la unul din eĭ, îl trânti la pămênt și apoĭ s'a întors neatins la trupa sa.

S

m. Saritoarea
d. Scaune
v. Someșuluĭ
d. Sorlița

d. Scoarța
d. Scorțărița
p. Scroafa
p. Scredoaselor
mn. Scurtura
d. Sdeburoasa
v. Secaș
s. Secătura
d. Segajul
s. Segaje
d. Seliștiĭ
d. Șerboiul
mn. Șerpiĭ
m. Șeștine
d. Sfoarte
d. Șiteul
mn. Smida din cale
„ S. mălaiuluĭ
d. Soba
s. Soharul
s. Sohodol
mn. Spânoasa.
d. Spiniĭ
p. Spurcat
m. Stâna
d. Stâne
v. Stearpă
v. Stauluĭ
m. Stănini
d. Stede
v. Steolnișoriĭ
p. Stêrculuĭ
d. Sterpelor
d. Știrbeĭ
d. Știuletuluĭ
d. Șturțul
m. Strêmbă
m. Strueriu
d. Șturul
d. Șuleiŭ
m. Subpeatră
s. Suprapetreĭ

o. **Slatna.** Oreș-lul acesta e situat la trecătorile munților de pe drumul mare care merge spre Alba-Iulia.

La 20 Octombre 1848 Ungurii de

la Slatna aŭ invitat pe Românii, carĭ mergeaŭ asupra orașuluĭ, ca să negoțieze și în timpul tratărilor ambele părțĭ să depue armele.

Românii aŭ depus armele și s'aŭ așeḑat la mâncare fără nicĭ o grijă. Ungurii însă s'aŭ prefăcut numaĭ a le depune, căcĭ în realitate le țineaŭ pitulate.

Pe când negoțiările eraŭ în curgere, Ungurii se aruncară asupra Românilor desarmațĭ, dintre carĭ maĭ mulțĭ aŭ fost omorîțĭ, iar ceĭ-l'alțĭ aŭ luat-o la fugă.

Românii readunându-'șĭ rêndurile s'aŭ aruncat cu o furie turbată asupra orașuluĭ în care străbătênd s'a întêmplat un măcel înfricoșat, iar orașul a fost prefăcut în cenușă.

T

m. Têrștioara.
d. Tĕul-iezerilor.
d. Têrșe.
d. Tomnatec.
p. Țonea.
d. Toponeasa.

d. Têrşugĭ,
mn. Ţifa.
d. Tilele.
d. Tita.
d. Toceştĭ.
v. Ţoha.
mn. Troaş.
d. Troaca.
v. Troianuluĭ.
s. Tibru.
m. Turlese.

m. **Tarcăŭ.** La poalele acestuĭ munte, care se află între satele Râmeţ şi Ponor, s'a întêmplat la 1848 şi 1849 maĭ multe lupte între carĭ cea maĭ însemnată este aceea de la 4 Iulie, 1849.

Lăncerii Românĭ eraŭ comandaţĭ de tribunul Vasile Fodor, iar trupa regulată a Ungurilor de maiorul Velicĭ.

Ungurii aŭ înaintat peste dealul Olteanul până la muntele Tarcăŭ unde eraŭ postaţĭ aĭ noştrĭ. Românii eraŭ ca de obiceiŭ lipsiţĭ de arme şi muniţiunĭ şi bravul lor tribun, vĕdênd că din causa acesteĭ lipse nu se va putea bate pe câmp deschis, s'a retras nebăgat în seamă în strîmtoarea de la Tarcăŭ, unde credea că cu ajutorul lăncerilor va putea sdrobi pe inimic şi

de aceea a trimis înaintea luĭ numaĭ vre-o câțĭ-va fecioriĭ, cărora le a dat ordin ca să se retragă încet-încetișor, ca să atragă pe Unguriĭ în strîmtoarea amintită. Inimicul urmărind pe aceĭ fecioriĭ se apropia din ce în ce maĭ mult de Tarcăŭ și, când a ajuns la poalele luĭ, tribunul Fodor a comandat lăncerilor ca să se bată pept la pept cu honvedĭĭ, carĭ, vĕdêndu-se copleșițĭ din toate părțile, aŭ început să arunce armele și să fugă, dar strîmtorile fiind ocupate de lăncerĭ numaĭ puținĭ aŭ putut scăpa. Ceĭ maĭ mulțĭ dintre eĭ aŭ fost măcelărițĭ. Tot proviantul, muniținea vre-o 400 de puscĭ, douĕ tunurĭ, 4 tobe și maĭ multe steaguriĭ aŭ rĕmas în mânile lăncerilor românĭ.

U

d. Uliuluĭ.
d. Urzieșuluĭ.
v. Uziĭ.
m. Ursóia.
p. Ursuluĭ.

V

s.	Valea-dosuluĭ.	m.	Vêrtop.
s.	Valea-verde.	p.	Verzaruluĭ.
p.	Vanculuĭ.	d.	Veseștilor.
mn.	Vede-bine.	d.	Vezuina.
m.	Verciorob.	„	Voiaga.
mn.	Vêrfu.	m.	Vulturul.
d.	V. Halabanuluĭ.	v.	Vidișoara.
d.	„ pietriĭ.	m.	Vulcan.
m.	Vêrful-vêrfuluĭ.	m.	Vulcoiŭ.
d.	Vertiĭ-marĭ.		

s. **Vidra** de jos.
„ „ „ mijloc.
„ „ „ sus.

} Aceste sate sunt situate între Câmpenĭ și muntele Găina și maĭ de mult formaŭ o singură comună sub numirea colectivă: *Vidre*. In această comună s'a născut la 1824 *Avram Iancul*, eroul de la 1848 și 1849.

Părinții luĭ eraŭ iobagĭ (clăcașĭ) dar oamenĭ de frunte și cu dare de mână în cât aŭ putut da fiuluĭ lor o creștere cu mult maĭ nobilă de cât cum aveaŭ mulțĭ din *domnișorĭ*.

Iancul 'şĭ-a făcut studiele liceale şi juridice la Cluş, în acest cuib al aristocraţieĭ transilvane, care e renumită prin esclusivismul şi şovinismul eĭ maghiar. Dar cu tot acest esclusivism, Iancul, care se distingea prin nobleţa inimeĭ şi prin cultura luĭ, avea intrare şi era bine-vĕḑut în acele cercurĭ, în carĭ prin purtarea luĭ adevĕrat cavalerească atrăsese, asupră-'ĭ atenţiunea şi admiraţiunea societăţeĭ înalte, în cât se ḑice că adesea trufaşele magnate maghiare când îl vedeaŭ cu mâhnire esclamaŭ: kár hogy oláh = *păcat că e român!*

Iancul la 1848 era cum e tênĕrul maĭ voinic când nu e condus de cât de ilusiunĭ şi măreţe aspiraţiunĭ. Firea luĭ era blândă şi domolă, dar cu atât maĭ înflăcărată îĭ era inima când era vorba de drepturile poporuluĭ român. Avea o statură impunătoare; din ochiĭ luĭ marĭ şi albastrĭĭ ca viorelele strălucea o adevĕrată energiă bărbătească, şi fruntea luĭ lată de asupra

căreia se vedea un des și stufos pĕr blond, înfățișa un cap ca a mareluĭ strategic imperatore roman Iuliu Cesar.

In ḑilele primăvereĭ, care vestea popoarelor apropierea uneĭ înfricoșate sguduirĭ în Ardeal, tênĕrul Iancu era practicant la Curtea de apel din Têrgul Mureșuluĭ. In acele ḑile și anume în primul deceniŭ al luneĭ luĭ Martie 1848, când Unguriĭ strigaŭ de la un capĕt la altul al Ardealuluĭ: *Unire saŭ moarte!* tinerii români adunați la locuința luĭ Iancu, rĕspundeaŭ prin graiŭ și prin scris: *Mai bine moarte de cât unire cu ţara Ungurească!*

Din acest minut Iancul a arborat stindardul *libertățeĭ națională* pentru a căruĭ apărare a scos sabia din teacă și, apelând la popor, ḑicea:

„Românĭ! Nu maĭ întârḑiați, nu vĕ maĭ lăsați să fițĭ subjugați! Cereți stergerea iobăgieĭ. Cereți dreptuĭ civile și politice. Cereți respectarea limbeĭ voastre strămoșeștĭ. Transilvania să fie a transilvănenilor, fericirea eĭ

să atârne de la fericirea voastră. Jos unirea cu țara Ungurească!"

Acest apel venea din inima săgetată a unuĭ *adevĕrat naționalist*, care de atunci încă vedea pericolul ce poate amenința națională tatea română fiind Transilvania unită cu țara Ungurească.

Iancul când vorbea poporuluĭ fie-care cuvênt pătrundea în sufletul românuluĭ, în cât, în primele ḑile ale luneĭ luĭ Maiŭ, la apelul luĭ, ceĭ 10,000 de Moțĭ în frunte cu el, mergând să dea mâna cu ceĭ-l'alțĭ 30,000 Românĭ din văĭ și din câmpiĭ adunațĭ la 15 Maiŭ 1848 pe *Câmpul-libertățeĭ* de la Blaș, făceaŭ să resune munțiĭ de cântecul lor aprins și înflăcărat de dorul *libertățeĭ naționale:*

Astă-ḑĭ cu bucurie,
Românilor, veniți,
Pe Iancul în câmpie
Cu toți să'l însoțiți.
etc. etc. etc.

Câte ilusiunĭ! Câte aspirațiunĭ! Chiar și inimile fragede ale copiilor tresă-

reaŭ de bucurie creḑênd că a rĕsărit soarele dreptăţeĭ şi al libertăţeĭ şi pentru Românĭ!

Trecut'aŭ însă toate fără să lase în urma lor de cât *chinul* şi *amarul* pentru Românii Ardelenĭ!

. . . . . .

. . . . . , . .

. . . . . , ...

Intr'una din ḑilele întunecate de iarnă ale anuluĭ 1850 se presintă la locuinţa luĭ Iancu care se afla la Viena, un poliţaiŭ cu guler de aur şi cu stele împĕrătescĭ la gât.

Porunca împĕrătească era ca să se înfăţişeze la prefectura Capitaleĭ unde are să fie recompensat pentru apĕrarea dinastieĭ Habsburgilor detronată la Dobriţin de Kossuth.

La poliţie s'a redactat în această privinţă cam în aceştĭ termenĭ următorul proces-verbal.

„Guvernul împĕrătesc îţĭ dăruieşte această cruce!

„N'o pot primi!

„Pentru ce?

„Pentru că nu m'am luptat pentru crucĭ! M'am luptat pentru dinastie și pentru drepturile neamuluĭ românesc. Pe Românĭ trebue să-ĭ mulțumească curtea împĕrătească.

„Atunci pentru ce aĭ primit decorațiunĭ ruseștĭ?

„Cu guvernul rusesc n'am nicĭ o îndatorire și nicĭ el n'are față cu mine. Decorațiunea rusească mi s'a dat în semn de recunoaștere a bravureĭ dovedită în rĕsboiŭ,—aceasta o puteam primi de la orĭ și ce străin. Guvernul meŭ însă are îndatoririĭ de împlinit față cu Românĭ și pe cât timp nu le va împlini, eŭ m'aș privi pe mine ca trădător dacă aș primi orĭ-ce distincțiune.“

A treia zi Iancul a fost espulsat din Viena.(1)

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

1). A se vedea *O lacrimă ferbinte*. Tom. III.

La 1853 munții jăleaŭ. Desmerdatul fiŭ al Moților, regele munților, Avram Iancul era rob ferecat cu lanțurĭ de mâinĭ și de picere în temnițele de la Alba-Iulia.

Trist și adâncit în gândurĭ grele se preumbla într'o ḑi prin curtea temniței, când de odată se ivește înaintea luĭ directorul carcerelor, neamțul Höhn și îĭ poruncește ca să intre în temniță. Iancul 'ĭ-a rĕspuns că încă ora de preumblare n'a trecut și că cel care n'a fost rob nu știe prețui aerul liber. Atuncĭ neamțul, împingându-'l cu de a sila în temniță, îl plesnește maĭ de multe orĭ cu palma peste obraz, ast-fel că Iancul a isbucnit într'o groaznică furiă sfărâmând fiarele de la mânĭ și sdrobind tot ce era în celulă.

Din această ḑi fatală Iancul a căḑut într'o adâncă durere sufletească, în cât numaĭ umbra luĭ maĭ vegeta, rătăcind prin munțĭ și cântând din fluer doine de jale.

Adesea l'am vĕḑut în această tristă stare.

La 1873 Iancul trecênd din această vale a plângerilor la viaţa eternă, rĕmăşiţele luĭ pământescĭ se odihnesc în satul Ţebea de lângă Baia de Criş, la rădăcina falniculuĭ şi uriaşuluĭ stejar, care se numeşte: *Stejarul luĭ Horea.*

Mica luĭ avere a rĕmas *Asociaţiuneĭ Transilvane pentru cultura şi literatura poporuluĭ Român.*

VI.

Calomniele Ungurilor în contra Românilor

Cel mai cutezător calomniator al Românilor a fost și este vestitul dictator de la 1848 al Ungariei, Kossuth Lajos.

Ca să dovedesc conaționalilor mei din România ce calomnii nerușinate cutează ex-dictatorele Ungariei să înainteze necurmat la adresa Românilor în genere și în special în contra lui Iancu, las să urmeze aci unele părți dintr'o conferință pe care a ținut'o la 1858 într'un mare meeting din Glasgow, în Anglia, adică atunci când Iancul deja era cu sufletul sdrobit și pe care împrejurare Kossuth bine o cunoscea.

„Colonelul grănicerilor, Urban, dice

ex-dictatorul Kossuth, a resculat pe Valachĭ (olàh) minţindu-le că *graţiosul împĕrat austriac* încă cu ḑece anĭ maĭ înainte ar fi desfiinţat iobăgia, dar blestemaţiĭ de domnĭ maghiarĭ aŭ ascuns dinaintea poporuluĭ porunca împĕrătească.

„Rĕsculându-ĭ prin această minciună, aŭ făcut pe acele *turme barbare* să jure credinţă împĕratuluĭ austriac, făgăduindu-le că dacă îĭ vor da ajutor în potriva Ungurilor, împĕratul îĭ scutesce de dare pe douĭ anĭ de ḑile, le lasă pe seama lor tot ce vor putea jăfui de la Unguri, şi arĕtându-le în perspectivă chiar şi aceea că *moşiile domnilor* (boerilor) le vor putea împărţi între eĭ.

„Omul, care maĭ are în inima luĭ simţimênte, nu 'şĭ poate închipui până unde mergea sĕlbătecia de hyene a acestor turme rĕsvrătite, care s'aŭ grăbit a face întrebuinţare de permisiunea *graţiosuluĭ împĕrat*. Chiar şi acum maĭ simt că mĕ apucă un fior de ghiaţă

când 'mĭ aduc aminte de acele cruḍimĭ înspăimêntătoare. O asemenea pagină nu se maĭ găseşte în istoria omenireĭ, nicĭ chiar în aceea a Indianilor roşiĭ nu se găsesc înregistrate asemenea cruḍimĭ ca acele comise de turmele sĕlbatice ale Valachilor.

„Şi când cu miile eraŭ măcelărite nenorocitele familiĭ între chinurile cele maĭ îngrozitoare, şi când satele, oraşele eraŭ arse şi pustiite şi nenorocita mea patriă prefăcută într'un jalnic mormênt, *atuncĭ unul dintre ceĭ maĭ activĭ capĭ aĭ acelor oarde sĕlbatice, Iancul, a mers la Viena ca să primească recompensă chiar din mânile tênĕruluĭ împĕrat şi primiť a cruce şi recunosciinţă esprimată chiar de pe busele împĕratuluĭ, care 'ĭ-a ḍis: „Marĭ lucrurĭ sĕvêrşiťaĭ Iancule! Ḍeŭ marĭ lucrurĭ aĭ făcut!*"

Eĭ bine, în capitolul precedent am dovedit cu date autentice ce recompense a primit Iancul de la Curtea din Viena, prin urmare, numaĭ Kossuth,

cu înăscuta-ĭ viclenie ungurească, poate să aibă o cutezare atât de mare ca să denatureze în modul cel maĭ calomniator faptele luĭ Iancu.

In cât pentru calomniile făcute Românilor las să'ĭ răspundă chiar Iancu, care la sfârșitul memoriuluĭ sĕŭ iată cum se esprimă:

„Separațĭ și părăsițĭ de toată lumea, acești luptătorĭ (Românii) perseverenți în credință către monarch aŭ făcut cu puține mijloace maĭ mult de cât s'ar fi putut cere cu drept cuvênt de la dênșiĭ. Funestul resbel a cerut multe victime din ambele părțĭ, însă eŭ cutez a afirma și chiar a proba cu documente, în mânia tuturor calomnielor *ce inamicĭĭ numeroșĭ le descarcă asupra națiuneĭ române, că represaliile făcute de gloatele române în momente de estremă necesitate,* în comparațiune cu *devastațiunile înfricoșate de avere și viață ce Ungurĭĭ* (rebelii) *aŭ causat Românilor cu sabiă și foc, nicĭ nu merită a fi menționate,* și provoc, tot o-

dată, pe calomniatorĭ, ca să iasă din întunerecul intrigelor şi al têrîturilor şi să pună faţă faptă cu faptă, iar să nu atace şi întunece de după gard şi din îndemn maliţios meritele altora."

Maĭ mult de cât atât. Acelaşĭ Kossuth în aceeaşi conferinţă singur îşĭ dă cea maĭ patentă desminţire în ceea ce priveşte mişcarea Românilor Ardelenĭ la 1848, când ţice:

„Valachiĭ ardelenĭ la 1848 raţionaŭ ast-fel:

„La împlinirea dorinţelor noastre Ungurĭĭ ne staŭ în cale; casa domnitoare ne chiamă ca să lucrăm împreună cu ea la sfărămarea Ungurilor; să ne folosim de ocasiune; să ne prefacem că am fi credincioşĭ dinastieĭ, ca sub protecţiunea regală să ne rĕsculăm fără teamă de a fi pedepsiţĭ. In adevĕr trebue să făţărnicim credinţă faţă cu dinastia. . . . . ca să putem tăia mâna dreaptă a Ungurilor, Transilvania, *pe care unindu-o cu Mol-*

do-Valachia să punem piatra fundamentală la întemeiarea unuĭ puternic **imperiŭ daco-român,** căcĭ noĭ suntem moștenitoriĭ Dacieĭ luĭ Decebal, *care încă n'a apus ci numaĭ doarme. . . .* [1]".

Va să ḑică Kossuth maĭ sus ḑicea că „colonelul Urban a resculat pe Românĭ." iar aci ḑice „că ținta mișcăreĭ lor, sub egida uneĭ simulate credințĕ pentru împĕratul, era **punerea petreĭ fundamentale** la întemeiarea imperiuluĭ *daco-român.*"

Decĭ reese că ex-dictatorele Ungarieĭ pe lângă hidosul mijloc al calomnieĭ se maĭ folosește și de arma perfidelor insinuărĭ. Scopul luĭ este învederat: *nimicirea Românilor ardelenĭ cu orĭ-ce preț*, fie prin negrirea lor înaintea opiniuneĭ publice europene, fie prin descreditarea lor la curtea imperială din Viena.

Un alt emigrant ungur, cu numele Veress Sàndor care a fost căpitan în

1). Irataim az emigracziòból=Scrierile mele din emigrațiune, Kossuth Lajos.

legiunea maghiară merge și mai departe cu perfidia insinuărilor, aruncate însă nu la adresa Românilor ardeleni ci la acelora din România.

Sciut este că la 1859 în timpul resboiului franco-austriac pentru unitatea Italiei, Ungurii voiaŭ să înființeze în Turin din desertori și prisonieri austriaci o legiune maghiară a căreĭ scop final era să provoace o revoluțiune ungurească în Transilvania.

„La 3 Iunie 1859, ḑice numitul Veress în memoriile sale, aŭ sosit la Genua 126 de prisonieri, din aceștia 75 eraŭ Unguri, cari aŭ declarat a se înrola în legiunea maghiară, iar ceĭ-l'alți eraŭ Croați, Slovaci și Valachi și cari aŭ ḑis că mai bine merg ca prisonieri în Algeria de cât să intre în legiunea maghiară.

„Pentru caracterisarea agitațiunilor rĕspândite din principatele valache în Transilvania, urmează acelaș Veress, ajunge să arĕt ce dorință aveaŭ doui căprari români prisonieri și anume do-

rința ca să fie trimiși în România, de oare-ce ei ziceau că recunosc tot atât de puțin ca împărat al lor pe Franț Iosef ca și pe Napoleon. Domnul lor e Cuza. Acesta e resultatul politicei ostile a Austriacilor în contra Ungurilor; *o politică care a permis ca Moldova să se unească cu Valachia și să devie un Stat aproape independent*, pe când Austria trebuia să știe că și odinioară toate primejdiile și resvrătirile din aceste țări veneau în Transilvania."[1])

Veress acesta a trăit în București până când a încetat din viață la 1884. Când era în viață făcea pe inginerul hotarnic, și măsurând moșiile boerilor îi mergea foarte bine. D'aici asmuța în modul perfid de mai sus pe Austria în contra României și aici calomnia pe Români înaintea Românilor; căci așa e firea noastră făcută ca

---

1). A magyar emigraczio keleten II Irta Veress Sándor = Emigrațiunea Ungurilor în Orient. Scrisă de Veress Sandor.

străinii să poată să ne facă a ne lupta *noi în contra noastră!*

Dar tuturor acestor perfidii, le-aŭ pus coroana vestitul general Klapka Gyuri, foarte bine cunoscut în Bucurescĭ.

La 6 Septembre 1859 el scria luĭ Kossuth că la pacea de la Villafranca guvernul din Viena a permis desertorilor şi prisonierilor, carĭ făceaŭ parte din legiunea maghiară, reîntoarcerea la căminele lor = *ils seront renvoyés dans leurs foyers.*

Ast-fel Klapka şi Kossuth, terminêndu'şĭ rolul, acum stăruiaŭ pe lângă guvernul frances ca să silească pe guvernul din Viena să dea o esplicaţiune maĭ precisă aliniatuluĭ de maĭ sus şi adecă aceea că celor întorşĭ nu li se va întêmpla nimic în Austria. O asemenea declaraţiune saŭ esplicaţiune neputêndu-se dobândi din Viena, de aceea pentru a face o încercare dacă ceĭ întorşĭ vor fi saŭ nu pedepsiţĭ, iată ce scria Klapka luĭ Kossuth:

„Turin, 8 Septembre 1859.

„Starea legiuneĭ e atât de rea în cât pentru înlăturarea esceselor maĭ marĭ trebue desfiinţată.

„Iţĭ alătur aci convenţiunea încheiată cu ministrul de rĕsboiŭ în această privinţă.

„Legiunea va fi împărţită în câte 600—800 oamenĭ pentru a fi transportaţĭ de la Alexandria la Peschiera.....

„Desfiinţarea legiuneĭ însă nu trebue să ne reţie de la demersul nostru pe lângă guvernul frances, demers care singurul e cel maĭ nemerit de a împedeca pe guvernul austriac de a da aserţiuneĭ „renvoyér dans leurs foyers“ o falşă interpretare.

„Cu *primul transport* **vom espedia pe Valachĭ**, pe Slavĭ şi pe toţĭ aceia, carĭ până astă-dĭ s'aŭ arĕtat ca maĭ puţin vrednicĭ de încrederea noastră. Aşa vom urma apoĭ succesiv cu transporturile lăsând pe ceĭ maĭ bunĭ aĭ noştri pe urmă că, daca va fi ca guvernul austriac să îşĭ calce iarăşĭ

cuvêntul, atunci aceştia să rĕmână neatinşi“. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Cu alte cuvinte pentru Klapka Gyuri, Kossuth, Veress, etc., nicĭ aceĭ Românĭ carĭ aŭ, saŭ aŭ avut copilăreasca naivitate de a face causă comună cu Ungurii nu sunt bunĭ pentru alt-ceva *de cât numaĭ ca carne de tun spre a face cu eĭ esperienţe în folosul maghiarismuluĭ.*

Asemenea fapte perfide ar trebui să nu le peardă din vedere aceia, carĭ necontenit ne întreabă: *Pentru ce nu vĕ împăcaţĭ cu Ungurii?*

Românul ţine minte rĕul!

VII.

Un episod din analele aristocrației transilvane

Palatul din Fărcădin[1]).

In vremea aceea în care iobăgia ungurului și claca ciocoiului ținea ferecați în lanțurile robiei pe părinții noștri, spun bătrânii că în țara Hațegului, în satul Fărcădin trăia un vrednic și fruntaș român. Numele lui era Ion Nopcia, vĕr din frați cu Ion Huniad-Corvinul, a căruĭ vitejie numaĭ Mihaĭ-Viteazul o întrecea.

Ion Nopcia adunase și grămădise în

1). Acest episod l'am publicat în 1884 și în diarele *Românul* și *Gazeta Transilvaniei* subsemnat *Moțul*. Sub acest nume am scris mai multe articole apărute în menționatele diare.

casa și ograda sa atâta bogăție, în cât, se ḑice, că umbla înfășurat cu obiele de mătase în opincĭ. Bogăția luĭ l'a înălțat până la mărirea de nemeș și baron; dar el și ca nemeș și ca baron tot român și hățegan a rĕmas, avênd o purtare blândă și miloasă cu neamul luĭ.

Veni însă o ḑi fatală și sosi de la „tabla craiască“ ungurul Werböczy cu „Constituțiunea aprobată și compilată“ saŭ cum ḑic Ardeleniĭ:

„Aprobata și compilata
„Care a mâncat pe tata,“

și scris-aŭ în cartea de legĭ a Ardealuluĭ că toțĭ nemeșiĭ, baroniĭ și grofiĭ, carĭ încă nu s'aŭ lepădat de legea, portul și graiul românesc, nu maĭ sunt Românĭ, ci nemeșĭ, baronĭ și grofĭ unguriĭ; căcĭ Românĭ sunt numaĭ iobagiĭ și ḑilerii.[1])

1). *Ḑilerĭ* saŭ *jelerĭ* se numiaŭ aceĭ țĕranĭ, carĭ prin contracte se învoiaŭ cu proprietariĭ, căcĭ iobagiĭ fiind în cât-va considerați ca proprietarĭ nu eraŭ supușĭ legeĭ tocmelelor agricole și prin urmare n'aveaŭ asemenea contracte.

De la această ḑi încoace baronii descendinți ḑin Ion Nopcia, lepădatus'aŭ de neamul lor, și dând mâna cu Ungurii clădit-aŭ în Fărcădin cu a iobagilor sudoare un strălucit și pompos palat, din care cu pipa în gură și cu gârbaciul în mâni cârmuiaŭ țara Hațeguluĭ, după datina luĭ Ludovic cel mare, „*L'état c'est moi*“ și după legile nemeșescĭ a luĭ *Kuthia teremthethe* învĕluite în §§§ plesniturilor de gârbaciŭ trase pe spinarea iobagiuluĭ român.

In curênd obiceiurile și datinele celor-l'alte curți domnescĭ, așa numiaŭ iobagii palaturile nemeșescĭ, s'aŭ înrădăcinat și la palatul din Fărcădin, și pentru ceĭ cârmuiți procedura judecătorească a baronuluĭ era scurtă și simțitoare: banca și bețele în mâna argaților și gârbaciul în mâna nemeșuluĭ judecător. Atâta era tot ce se cerea la ḑile de judecată. Și ḑile de judecată să țineaŭ tot-d'a-una, de câte orĭ nemeșii și jupânesele se ospătaŭ în

palat. Apoĭ ospĕţurĭ eraŭ câte ḑile într'un an. Nemeşiĭ şi curteniĭ din palat nu cunosceaŭ ḑile de lucru; pentru eĭ toate ḑilele cu roşu eraŭ scrise în Calendar.

De câte-orĭ pocniturile de gârbaciŭ, tropotele ciardaşuluĭ, zurăiturile pintenilor, cântecile lăutarilor şi chiuiturile de *Elhen*, străbăteaŭ de sus de la palat jos la coliba ţĕranuluĭ, în care vêntul arunca pe fereastră sloiĭ de ghiaţă şi zăpadă asupra copilaşilor golăşeiĭ ghemuiţĭ şi amorţiţĭ de foame şi tremurându-le dinţiĭ în gură de frig—în tot-d'a-una sêrmanul ḑiler pe viaţă, presimţind apropiarea viforuluĭ judecăţeĭ, ofta cu greŭ şi gânditor, căcĭ păţania îl învĕţase că ospăţul nemeşesc are să 'l plătească spinarea desmoscenituluĭ iobagiŭ.

Dar după plâns urmează rîs şi după rîs urmează plâns, iar după senin vifor vine.

* * *

Aurora soareluĭ primă-vereĭ anuluĭ

1848 se ivesce. Luminoasele ei ḑile alungă întunerecul cu a lui seculară domnie nemeşască şi dorul de dreptate şi libertate face să tresară inimile românesci.

Ḑiua mântuirei se apropie. Românii se mişcă. Groaza şi spaima cuprinde pe tirani. Ḑorele ḑilei de 15 Mai 1848 se revarsă înveselitor la uşa colibei ţăranului român.

Mult mai sunt frumoase ḑilele lunei lui Maiu, dar o ḑi de primăvară atât de frumoasă ca ḑiua de 15 Maiu 1848 numai soru-sa iubită, ḑiua de 11 Iuniu 1848, mai este în analele românesci.

Baronii de pe valea Streiului şi a Jiului la vederea aceastei mari raḑă de lumină, cuprinşi de frică, alergau în ruptul capului la palatul din Fărcădin, dar de astă-dată nu pentru a chefui, nu pentru a se ospăta, sau a rosti vre-o judecată, ci pentru a se sfătui şi a chibzui care în cotro să apuce şi în ce pesceră întunecată să se ascundă. Spaima de mâna Nemesei îi făcuse să 'şi piardă

capul. Numaĭ baronul Vasile Nopcia, domnul de atuncĭ al palatuluĭ, îșĭ păstrase cumpĕtul și ridicându-se din graĭ așa grăiĭ:

„Baronĭ! D-voastră scițĭ ca și mine că noĭ suntem *ungurĭ* de *origină română*, dar ca să maĭ facem ungur și din țĕranul român n'o maĭ cred cât va fi lumea.

„Viața română e ca și a salcieĭ unde o puĭ acolo se prinde și cu cât o taĭ maĭ mult cu atât cresce maĭ tare și capătă maĭ mare putere.

„Goțiĭ și Huniĭ; Gepiḑiĭ și Avariĭ Turciĭ și Tătariĭ nu putură stinge pe Românĭ, și dacă eĭ vor scăpa acum de robie vĕ vețĭ uimi ce putere vor desfășura. Se vor deprinde în sciințe, în arte și în ale strategieĭ și fapte viteze, marĭ și generoase eĭ lumeĭ vor arĕta.

„Și cine deșteaptă din somn pe Român? Noĭ, carĭ prin asprele mijloace ce le întrebuințăm, în loc de a 'l atrage maĭ mult, 'l înstreinăm și adunarea de

la 15 Maiŭ de pe *Câmpul-libertăţeĭ* de la Blaş pune-va capĕt iobăgieĭ, tiranieĭ şi domnieĭ noastre peste Românĭ.

„Cunoscut şi sciut de toată lumea este, că noĭ nemeşiĭ, baroniĭ şi grofiĭ ţĕreĭ Ardealuluĭ, am ţinut tot-d'a-una cu cel maĭ tare. Cu Turciĭ am fost Turcĭ, cu Nemţiĭ am fost Nemţĭ, cu Unguriĭ suntem Ungurĭ acum însă a sunat ceasul ca să ne întoarcem *cât-va timp* iarăşĭ la Românĭ, pe carĭ numaĭ pentru a putea trăi bine şi fără muncă cu vicleşug 'ĭ-am părăsit. Să părăsim dar hidosul obiceiŭ de a pribegi de la o naţiune la alta, ca şi lăeţiĭ dintr'un cort într'altul. Românĭ aŭ fost strămoşiĭ noştri, Românĭ să fim şi noĭ!"

N'apucase să sfârşească bine cuvêntarea şi ceĭ de faţă uimiţĭ şi posomorîţĭ o luară pe picior ducând cu sine un simţ de neagră rĕsbunare în contra baronuluĭ devenit român pe neaşteptate.

De astă dată baronul Vasilica Nopcia s'a ținut de cuvênt.

La 15 Maiŭ 1848 fiind adunați pe *Câmpul-libertățeĭ* de la Blaș peste 40 miĭ de Românĭ în ceata hățeganilor se zărește un bărbat voinic, înalt și frumos; cu un tip pronunțat românesc, c'o frunte lată și cu ochiĭ de vultur, ținênd mâna dreaptă ridicată, cu mănușa netrasă, gata de jurământ. Se aude un murmur: „Baron Vasilica Nopcia, leapădă mănușa!“

Și în adevĕr era baronul Vasile Nopcia care, lepădând mănușa, face împreună cu ceĭ de față următorul jurământ:

„Eŭ baronul Vasile Nopcia, jur că amicilor Majestățeĭ Sale mareluĭ principe al Transilvanieĭ, Augusteĭ case a Habsburgilor și patrieĭ voiŭ fi amic și inamicilor inamic. Ca *Român* voiŭ susține tot-d'a-una pe cale dreaptă și legiuită drepturile națiuneĭ române, libertatea și frățietatea cu cele-l'alte națiunĭ conlocuitoare.“

Adunarea încântată de bucurie pentru găsirea fiului perdut 'i-a dat locul cuvenit în fruntea meseĭ. Baronul Nopcia cu aclamațiune a fost ales vicepreședintele deputațiuneĭ de 30 spre a duce Majestățeĭ Sale împĕratuluĭ cunoscuta petițiune compusă din cele 16 puncte.

Pe când deputațiunea umbla prin Pesta și prin Viena la Mihalț sângele curgea și splendoarea feudală a palatuluĭ din Fărcădin apunea.

* * *

La 1850 începe în Ardeal vremea Nemților și baronul Vasile Nopcia se făcea a fi neamț pentru ca la 1867 să se prefacă iarăși ceea ce a fost până la 1848, nemeș și baron unguresc.

Dar ceĭ carĭ aŭ plecat mâhniți de la sfatul ținut în palatul de la Fărcădin nu-l maĭ credeaŭ pe cuvênt și nu maĭ puteaŭ cu nicĭ un chip să 'ĭ ierte păcatul că a participat la adunarea de la Blaș, unde a jurat cre-

dinţă împĕratuluĭ şi naţiuneĭ române. Impinşĭ de această ură nedumerită în contra coreligionaruluĭ lor de odinioară, aŭ început a 'l înegri înaintea lumeĭ pe toate căile şi prin toate mijloacele. Chiar nicĭ renumitul poet *Iokai* n'a pregetat de a face din baronul Vasile Nopcia eroul principal al romanuluĭ sĕŭ intitulat: *Sĕracii avuţi* saŭ *Faţa neagră*[1]) sub care nume e indendificat baronul nostru de care vorbim. Intre toţĭ însă maĭ înverşunat îl atacă istoricul maghiar Horvath Mihaly, care în *Istoria resbeluluĭ pentru independenţa Ungarieĭ*, apărută în Geneva la 1865, între altele, iată ce ḑice:

„Acel bărbat, în timpul cât a cârmuit înainte de 1848 comitatul Hunedoreĭ, ca comite-suprem, a sĕvêrşit în taină cele maĭ degrădătoare şi înfiorătoare crime. Luxul, risipa şi petrecerile ce se făceaŭ în palatul luĭ nu puteaŭ fi acoperite din veniturile mo-

1). Acest roman a fost tradus şi publicat de mine în ḑiarul *Românul*

şieĭ, trebuia să aibă şi alte isvoare de venit. Persoane vrednice de creḑut spun că a stat în legătură cu bande de tâlharĭ; a fost căpitan şi chiar gazdă de hoţĭ. La o ocasiune s'a vĕḑut între argintăria nevesteĭ sale maĭ multe petre scumpe, care se scia că sunt jăfuite" etc., etc.

Aceste grave şi necurmate acusărĭ aŭ scos de la o vreme din răbdare pe fiul sĕŭ, pe baronul Francisc Nopcia, intendantul M. S. Impĕrăteseĭ din Viena, şi, adunênd o mulţime de iscălĭturĭ de la aristocraţiĭ transilvănenĭ, a silit, la 9 Decembre 1865, pe istoricul Horvath Mihaly să insereze în a doua ediţiune a cărţeĭ sale apărută atuncĭ în Pesta următoarea declaraţiune:

„Subscrişiĭ cunoscând bine lucrurile dinainte de 1848, declarăm că toate scirile răspândite în contra baronuluĭ Vasile Nopcia sunt scornĭturĭ rĕutăcioase, şi **afară de imputările ce îĭ se fac pentru mergerea şi participarea la adunarea ţinută la**

Blaș, toate cele-l'alte acusărĭ sunt nisce invenţiunĭ culese din vênt."

Așa s'a sfêrșit puterea și mărirea baronuluĭ Vasile Nopcia, ocărmuitorul ţĕreĭ Haţeguluĭ, care, în noaptea de Sânt-Văsiĭ a anuluĭ 1883, a trecut în cea-l'altă lume lăsând în urma luĭ, drept amintire, afumatele zidurĭ ale palatuluĭ de la Fărcădin, care și astă-dĭ arată trecătorilor groaznica sguduire de acum 38 de anĭ din ţara Ardealuluĭ.